

Martina Topić

NACIONALIZAM I IDEOLOGIJA. PAVAO RITTER VITEZOVIĆ KAO NACIONALNI MISLITELJ I/ILI IDEOLOG*

Martina Topić
Fakultet političkih znanosti
Odsjek za hrvatsku politiku
Zagreb

UDK 930-05Ritter Vitezović, P.
323.1:316.75
Pregledni rad
Primljeno: 3.10.2009.
Prihvaćeno: 14.4.2010.

U radu se razmatraju ideologija i nacionalizam kao pojave i doktrine te se raspravlja o ta dva pojma u kontekstu života i djela Pavla Rittera Vitezovića. Razmatra se rad *Oživjela Hrvatska* u kojemu je Vitezović iznio svoje viđenje Hrvatske, njenih granica, podrijetla hrvatskoga naroda, jezika, kulture i pravnoga položaja te izrazio primordijalnu osnovicu potrebitosti hrvatske samostalnosti.

Ključne riječi: ideologija, nacionalizam, Pavao Ritter Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, rani novi vijek

Uvod

Ideologija je pojava koja još od 18. stoljeća, kada joj je dano ime, izaziva kontroverze. Jedni smještaju tu pojavu u razdoblje moderne, dok je drugi pak smještaju u razdoblje prije moderne, ali kao neprepoznatu. Bila ta pojava iz razdoblja moderne ili ne, jedno je sigurno: izaziva kontroverze, a posebice stoga što uglavnom ima negativnu konotaciju. Tako onaj koji drugoga želi optužiti za krivo mišljenje uglavnom poseže za tim pojmom prikazujući tog drugog iracionalnim i onim koji nema pravu svijest, dok sebe pak smatra racionalnim, a svoje mišljenje i/ili ideju istinitom.

* Prvotna verzija rada nastala je kao ispitni rad na kolegiju Sociologija i ideologija na postdiplomskom doktorskom studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zahvaljujem nositelju kolegija prof. dr. sc. Radi Kalanju na dobronamjernim komentarima koji su mi pomogli u završnom oblikovanju rada.

S druge pak strane, nacionalizam je pojava koja je kontroverzna na više načina. Govoreći o ideologiji, neki nacionalizam smatraju ideologijom, dok drugi tvrde da je u pitanju doktrina. Problem s nacionalizmom jest u tomu što najčešće ide ruku pod ruku s nekim poretком koji se smatra ideologijom. Osim u ideološkom smislu, nacionalizam izaziva kontroverze počevši od samoga svoga nastanka, gdje ga neki smještaju u 14. stoljeće, a neki pak u razdoblje moderne. U svojim pojavnim oblicima ima više lica, od političkog do etničkog, a neki autori prepoznaju kako se pojavljuje u više faza. Pojavljuju se i određeni kodovi koji identificiraju pojavne oblike nacionalizma.

Pavao Ritter Vitezović nacionalna je ličnost koja je znatno doprinijela hrvatskoj historiografiji i sociologiji popisujući hrvatske plemićke obitelji i njihovu povijest, ali i svojim povijesnim tekstovima u kojima je razmatrao druge autore i s čime je moderne sociologe i povjesničare uputio na relevantne, i neprocjenjivo važne, izvore koji prikazuju hrvatsku povijest.

Postavlja se pitanje je li Vitezović bio nacionalni ideolog ili tek nacionalni mislitelj? Bez obzira na odgovor na prethodno pitanje, pitanje je i je li on svojim radom modernoj nacionalnoj ideologiji utro put. U ovome se radu, prvo razmatra određenje pojma ideologije i prikazuju različiti stavovi autora o toj iznimno važnoj pojavi. Drugo, u radu se razmatra nacionalizam kao pojava i kao ideologija. Treće, u radu se razmatra život i povijesne okolnosti u vrijeme života Pavla Rittera Vitezovića. Četvrto, u radu se razmatra Vitezovićeva djelo *Oživjela Hrvatska*, tj. djelo kojim je iznio grandioznu sliku Hrvatske i znatno doprinio oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta i nacionalnog preporoda. Peto i konačno, u zaključku, u radu se, u skladu s gore navedenim pitanjima, raspravlja o tome može li se Vitezovića smatrati ideologom ili tek nacionalnim misliteljem te je li on svojim radom utro put modernoj nacionalnoj ideologiji.

Ideologija

Neologizam ideologija smislio je u 18. stoljeću francuski mislitelj Destutt de Tracy. Polazišna mu je točka bila ostvarenje racionalnoga cilja, a osnovna misao sociokulturne pretpostavke. Njegova je osnovna pretpostavka bila da je "prosvijećena umnost dospjela do razine kada može oblikovati sveobuhvatnu znanost o čovjeku".¹ Budući da se znanje o čovjeku izražava preko ideja, onda je slijedom toga znanost o čovjeku, zapravo znanost o idejama, a to znači ideologija. Neologizam ideologija trebao je, kada je nastao, učiniti mogućim zaokret od ontologije (koja se odnosi na apstraktno) prema kritičkom (dakle spoznajno). Stoga se kaže kako je "ideologija, kao nova znanost, svojevrsna univerzalna gramatika ljudskog duha, u kojoj se na najprimjereniji način sažima čovjekova prilagodba zbilji".² Neki autori, poput Gus-

¹ Rade Kalanj, *Ideje i djelovanje. Oglеди o kulturnim promjenama i razvoju*, Zagreb 2000., str. 136.

² Isto, str. 137.

dorfa, pak smatraju da je ideologija “generički naziv jer znanost o idejama obuhvaća znanost o njihovu izrazu i znanost o njihovoj dedukciji”.³

Općenito uzevši, ideologija se definira kao “skup uvjerenja, ideja i projekcija preko kojih uže ili šire društvene grupe, socijalni, politički i kulturni pokreti izražavaju svoj društveni interes i teže uspostavi svoje hegemonije ili poboljšanju vlastitog položaja”.⁴ Neki pak autori ideologiju razmatraju u kontekstu društvene znanosti, pa je tako nazivaju manje razvijenim oblikom sposobnosti u načinu artikulacije, dokazivanja i opovrgavanja ključnih identiteta.⁵ Ideologija tako “prvenstveno služi interesima grupa i ustanova u njihovoj diobi moći, bilo ekonomske ili političke; ispitivanje vjerodostojnosti ideja o uzrocima, karakteru i posljedicama te moći nije njezin glavni cilj”.⁶

Ideologija uglavnom ima negativnu konotaciju s obzirom na to da se taj pojam koristi za pokrete pod čijim su okriljem počinjeni masovni zločini, kao naprimjer za fašizam i komunizam.⁷ Međutim, i sam pojam ideologije ideologiziran je i smatra se nečim iracionalnim, a što onemogućava smislenu analizu.⁸ S obzirom na to da se ideologija smatra iracionalnim, a znanost racionalnim, često se vlastito mišljenje shvaća kao znanstveno, a tuđe kao ideološko.⁹ S ovim se slaže i Manheim, koji razlikuje totalni i partikularni pojam ideologije gdje se u partikularnom slučaju istražuje mišljenje protivnika kao ideološko i dakle, pogrješno, a vlastito se mišljenje smatra istinitim i neideološkim.¹⁰

Ovo se često nalazi i kod liberala koji liberalizam ne smatraju ideologijom nego otvorenim sustavom mišljenja, a sve ostalo pokušajima nametanja svoje istine.¹¹ Može se reći i da je “povijest modernih ideologija /jest/ zapravo povijest njihovih međusobnih sukoba oko toga tko je u posjedu istinitih a tko u službi lažnih ciljeva i ideala”.¹² Međutim, u osnovi svih pokreta koji se smatraju ideologijama nalazi se određena ideja i stoga se ideje smatraju osnovicom ideologije. Za ideje se

³ Citirano prema: Isto, str. 137.

⁴ Rade Kalanj, *Sociologija i ideologija*, Neobjavljeni rad, dan na korištenje za raspravu na kolegiju Sociologija i ideologija na Međusveučilišnom doktorskom studiju sociologije Filozofskog fakulteta u Zagrebu održanome 20. i 21. lipnja 2009., str. 2.

⁵ Vjeran Katunarić, *Sporna zajednica: Novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003.

⁶ Isto, str. 21.

⁷ Ideolozima su se nazivali pripadnici francuske škole okupljeni oko Condillaca koji su odbacivali metafiziku i nastojali duhovne znanosti utemeljiti na antropologiji i psihologiji. Napoleon je tu grupu pogrdno nazvao ideolozima i time je nastala negativna konotacija te riječi. Usp. Zrinka Blažević, *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije: Ideološka koncepcija u djelima Postkarlovačkog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*, Zagreb 2002.

⁸ Slaven Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, Zagreb 2003.

⁹ Michael Freeden, *Ideology*, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, sv. 4, ur. Edward Craig, London 1998., str. 681-685.

¹⁰ Ravlić, *Suvremene političke*, Zagreb 2003.

¹¹ Isto.

¹² Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 139.

pak može reći da su “naprosto takve kakvima ih zagovaraju i predstavljaju njihovi protagonisti”.¹³ U tom smislu dolazimo i do onih koji te ideje zagovaraju, a to su ponajprije političke stranke, ali i inteligencija. Naime, političke su stranke interesne i ideološke organizacije koje se bore za moć i vlast, a ideologija je njihov program. Može se reći da su programi osvajanja vlasti uvijek i ideološki programi jer da u sebi sadrže neke elemente ideologije, tj. određenu ideju, koja je najčešće ideja o promjeni i/ili napretku.¹⁴ Sve ideologije počivaju dakle “na nekim idejama koje su svojstvene čovjeku kao individualnom i društvenom biću. Ideje su antropološka i društveno-ontološka osnova tvorbe ideoloških svjetonazora”.¹⁵

Ovdje se postavlja i pitanje kako određujemo što je to ideja kao takva, s obzirom na to da je ideja oslonac ideologije. U tom smislu Nisbet navodi nekoliko kriterija. Kao prvo, ideje moraju imati općenitost (ne mogu dakle biti ograničene na razumijevanje samo jednoga ili nekolicinu pojedinaca). Drugo, ideje moraju imati kontinuitet (moraju dakle imati pojavne oblike kroz prošlost do sadašnjosti). Treće, ideje moraju biti osobite (dakle, drugačije od ostalih) i četvrto, ideje moraju biti više od pukoga utjecaja (moraju dakle ostavljati nekakav trag, a ne samo utjecati na određene promjene u određenome trenutku).¹⁶

Ideje su dakle oslonac ideologije, međutim, problem je u tome što su ideje ponekad pogrešne ili upakirane u neku veću ideju, a koja onda uzima krivi smjer.

Schwarzmantel tako određuje ideologiju kao opasnu navodeći kako bilo koja koncepcija koja podrazumijeva općenite stavove o tomu kako bi društvo trebalo izgledati predstavlja problem s obzirom na to da ne može osigurati pluralnost mišljenja. Prema njegovu mišljenju, “svaka ideologija sadrži tri elementa: kritiku, ideal i sredstvo djelovanja”.¹⁷ Tako ideologije nude kritiku društva koje je nesavršeno i kojemu suprotstavljaju viziju idealnoga društva koje vladajući ideološki aparat, uz podršku, treba postići.

Freeden pak smatra kako su ideologije sustavi značenja, ali i društveni fenomen koji je proizvod idejnoga ljudskoga ponašanja prema političkim pitanjima. To bi značilo da se ljudska bića ponašaju u skladu s nekim idejnim obrascima kada su u pitanju politička pitanja, a da to ponašanje oblikuju i razumiju preko sustava značenja. Jedinice značenja tada su politički koncepti koji značenje oblikuju.¹⁸ Postoji dakle, prema Freedenu, izrazita povezanost između političkih termina (riječi) i političkih koncepata (ideja). Političko razmišljanje unutar ideologije tako postaje

¹³ Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 117. Nisbet ideje razmatra kao nastavke ili pak sjene “određenih pojedinaca, a ne kao prepoznatljive strukture značenja, stajališta ili sklonosti, što one očito i jesu u povijesti civilizacije” (Robert Nisbet, *Sociološka tradicija*, Zagreb 2007., str. 23).

¹⁴ Vidi Kalanj, *Ideje i djelovanje*, Zagreb 2000.

¹⁵ Kalanj, *Sociologija i ideologija*, str. 2.

¹⁶ Nisbet, *Sociološka tradicija*, Zagreb 2007.

¹⁷ John Schwarzmantel, *Doba ideologije: Političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*, Zagreb 2005., str. 10.

¹⁸ Michael Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford 1996.

“kulturni konstrukt dizajniran za javno konzumiranje”,¹⁹ a sposobnost političko-ga koncepta da se razvije i dobije primjenu test sposobnosti poretka. Ideologije su, prema Freedenu, živuće tradicije političke misli, a povijesni kontinuitet igra važnu ulogu u organiziranju povijesnoga mišljenja društva jednako kao što igra i ulogu u odabiru političkih riječi koje će upotrebljavati. Ideologije su dakle organizirani politički koncepti, a sam pojam ideologije odnosi se na trostruku sadržajnost ideologija: komponente koncepta, koncept i sustav koncepata.²⁰

Ideologija se pak, prema nekim autorima, razvija u doba moderne zajedno s razvojem industrijskoga društva, a to razdoblje obuhvaća i razdoblje stvaranja država-nacija te stvaranje klasne politike.²¹ Tako su se, prema ovome viđenju, ideologije počele razvijati nakon Francuske i Američke revolucije, a te su ideologije nastojale ponuditi društvene i političke promjene ili se pak suprotstaviti modernističkome pokretu (konzervativizam). Ovo je u skladu sa gore spomenutom definicijom, tj. s pokušajem poboljšanja vlastitoga položaja te s ulogom povijesnoga kontinuiteta koji ideologija koristi u pokušaju uspostave svojega ideološkoga aparata vlasti. Ideologija je tako za jedan od svojih osnovnih ciljeva uzela mijenjanje ljudske naravi kako bi se ljudi pretvorili u “prikladne pripadnike toga novog društva”.²² U skladu s tim, sve bi ideologije dakle sadržavale tri pitanja u sebi, tj. pitanje industrijskoga razvoja, stvaranje država-nacija te klasne sukobe proizišle iz industrijalizacije. U tom smislu, “bez obzira na njihov položaj u spektru lijevo-desno, sve su se ‘klasične’ ideologije bavile slijedećim pitanjima: prvo, kako bi novo-razvijeni proizvodni resursi društva trebali biti organizirani; može li industrijsko društvo razviti nužnu koheziju ili je osuđeno na podjelu, kao što su insistirale socijalističke teorije, na zaraćene klase dok se društvo ne bude moglo organizirati na kolektivističkim principima”.²³ Nakon uspona nacionalističkih pokreta država-nacija i nacionalizam bili su u središtu politike i ideologija moderne, a klasni identitet prepoznat je, bilo pozitivno bilo negativno, a ta je odrednica bitno pridonijela formuliranju ideologija moderne.²⁴ Shodno tome, a prema ovome viđenju, nacija, klasa i industrija bile su bitnim obilježjima moderne, ali i ideologija koje su to odražavale.

Ravlić pak ovomu dodaje kako je pojam ideologije u svom prvom značenju sadržavao nekoliko elemenata. Naime, najprije je postojala teorija kojom se objašnjavao ljudski svijet i iskustvo, zatim program društvene i političke organizacije, potom upućenost na javno djelovanje zbog ostvarivanja potpore za ponuđeni program te, konačno, ideja o posebnoj ulozi intelektualaca.²⁵

¹⁹ Isto, str. 52.

²⁰ Na ist. mj.

²¹ Schwarzmantel, *Doba ideologije*; Ravlić, *Suvremene političke*.

²² Schwarzmantel, *Doba ideologije*, str. 82.

²³ Isto, str. 15.

²⁴ Isto, str. 15.

²⁵ Ravlić, *Suvremene političke*.

Uzevši u obzir već spomenutu negativnu konotaciju ideologije, velik doprinos tomu dala je Hannah Arendt, koja ideologiju razmatra u kontekstu totalitarnoga režima. Tako ona ideologiju smješta u kontekst pripreme totalitarne vladavine koja, kako bi dobro upravljala ponašanjem svojih podanika, mora te iste podanike dobro pripremiti za dvostruku ulogu krvnika i žrtve, a ta dvostruka priprema ili nadomjestak za načelo djelovanja, kako to zove Arendt, naziva se ideologija.²⁶

Međutim, Arendt, za razliku od Schwarzmantela, ideologije naziva puno starijim, samo neprimjetnim pojavama, tj. onim što je postojalo, ali nije u tom smislu bilo prepoznato. Naime, ta autorica ideologiju povezuje s ideologijama Hitlera i Staljina naglašavajući kako su ideologije otkrivene tek s njihovim režimima, ali su zapravo postojale prije. Prema njezinu mišljenju, "ideologije su poznate po svom znanstvenom karakteru: znanstveni pristup kombiniraju s filozofski relevantnim rezultatima i predstavljaju se kao znanstvena filozofija. Riječ 'ideologija' znači da neka zamisao može postati predmetom znanosti kao što su životinje predmetom zoologije, te da sufiks-logija u ideologiji, kao u zoologiji, ukazuje upravo na logoi, znanstvene tvrdnje utemeljene na njemu".²⁷ Međutim, Arendt podvlači kako je "ideologija doslovce ono što joj govori ime: logika jedne ideje".²⁸ U tom smislu, predmet ideologije jest povijest, a bavi se razvijanjem procesa koji se konstantno mijenja. Ideologija je pak, na ovaj način, povijesna, a zanima je uspon i pad kultura. Arendt ističe kako "svjetonazori i ideologije devetnaestog stoljeća nisu po sebi totalitarni i, iako su rasizam i komunizam postali glavnim ideologijama dvadesetoga stoljeća, nisu u načelu 'totalitarniji' od ostalih; to se dogodilo zato što su se elementi iskustva na kojima su se izvorno temeljili – borba rasa za vladavinu svijetom i borba klasa za političku vlast u pojedinim zemljama – pokazali politički važnijim od elemenata drugih ideologija".²⁹ S druge pak strane, Arendt ističe kako sve ideologije sadrže totalitarne elemente koje razvijaju samo totalitarni pokreti, međutim prava se priroda ideologija otkriva u ulozi koju ideologija igra u aparatu totalitarne vlasti. S tim u vezi, Arendt definira tri totalitarna elementa svojstvena ideološkom mišljenju:

- 1) Ideologije se uvijek bave poviješću i svode na povijesna kretanja.
- 2) Ideološko mišljenje temelji se na "istinitijoj" zbilji koja se skriva iza svega što se da uočiti. Primjer ovoga jest traženje skrivenoga značenja u svakom javnom istupu političkoga oponenta u totalitarnome režimu te, po dolasku na vlast, mijenjanje zbilje prema ideološkim pozicijama.
- 3) Ideologija mijenja zbilju metodama demonstracije. To znači da ideološka argumentacija odgovara elementu pokreta i elementu oslobođenja od zbilje.

²⁶ Hannah Arendt, *Totalitarizam*, Zagreb 1996.

²⁷ Isto, str. 228.

²⁸ Na ist. mj.

²⁹ Isto, str. 230.

Ideologija je uvijek dobro zamišljena i sadrži ideje koje su sposobne dobiti širu podršku. Međutim, kako navodi Arendt, “u prirodi je ideologijske politike – a nije tek izdaja zbog sebičnog interesa ili žudnje za vlašću – da je pravi sadržaj ideologije (radnička klasa ili germanski narodi), koji je prvotno iznio ‘ideju’ (klasna borba kao zakon povijesti ili borba rasa kao zakon prirode) progutala logika kojom je ‘ideja’ provedena”.³⁰ Arendt također definira i idealnoga podanika totalitarne ideologije, kojega ne definira kao uvjerenoga poklonika primjerice nacizma ili komunizma nego kao onoga za kojega više ne postoji razlika između “činjenice i fikcije (tj. zbiljnosti iskustva) i istinitog i lažnog (tj. standarda mišljenja)”.³¹

Možda i najveći doprinos negativnoj konotaciji pojma ideologije dao je Karl Marx. Marx je naime ideologiju upotrebljavao u dva konteksta: “Prvo, on se ideologijom koristi u širokom značenju kao sinonimom za duhovnu proizvodnju. Ideologija je nadogradnja koja obuhvaća sva područja duhovne djelatnosti – moral, religiju, znanost i dr. U drugome, u Marxa mnogo češće upotrebljavanom, značenju ideologija je izvrnuta, lažna i pogrešna svijest i spoznaja, što proizlazi iz njezine posebne klasne uvjetovanosti i određenosti”.³² Za Marxa je ideologija prikaz nekog interesa kao općeg, a povijesno proglašava prirodnim i nepromjenjivim. Shodno tome, ideologija bi bila točna, ali ne i istinita spoznaja o postojećem. “Time se stvara iluzija da svijetom vladaju ideje, načela, duh. Za Marxa ideje nemaju povijest, nemaju vlastitog razvoja izvan materijalnih odnosa. Vladajuće ideje nekog doba uvijek su ideje vladajuće klase, a one su samo izraz vladajućih materijalnih odnosa. Ideolozi vladajuće klase stvaraju iluzije te klase o samoj sebi te podupiru privid da su njezine misli izraz općih interesa. Svaka nova klasa koja dolazi na mjesto one što je dotad vladala mora svoj interes prikazati kao zajednički interes svih članova društva. Za razliku od svih ostalih klasa u povijesti, revolucionarni proletarijat ne zamjenjuje jednu klasnu vladavinu drugom, on ukida osnovu svake klasne vladavine. On ne istupa u ime nekih svojih posebnih interesa, njegova spoznaja nije lažna i iskrivljena. Njegovom konačnom pobjedom vraća se izgubljeni identitet mišljenja i djelovanja, uspostavlja se jedinstvo teorije i prakse, čime nestaje ideologija kao oblik otuđene svijesti.”³³

Ideolozi, dakle oni koji su željeli osnovati znanost o idejama, postali su oznakom onih koji mogu pomoći ili odmoći u uspostavi vladavinskoga poretka, ovisno o tomu na koji način to čine (nezavisnom umnošću ili pak argumentima formalne intelektualnosti).³⁴

³⁰ Isto, str. 233.

³¹ Isto, str. 234.

³² Ravlić, *Suvremene političke*, str. 17.

³³ Na ist. mj.

³⁴ Kalanj, *Ideje i djelovanje*.

Nacionalizam i ideologija

Nacionalna je ideologija pak ponešto drugačija priča s obzirom na to da postoji određeni prijevor po pitanju je li nacionalizam ideologija ili ne. Naime, Freedon nacionalizam svrstava u loše usredotočene ideologije.³⁵ Alan Heywood ističe pak kako "strogo uzevši, nacionalizam nije u svemu ideologija jer on ne sadrži razvijen skup međupovezanih ideja i vrijednosti".³⁶ Nacionalizam u ovome smislu više izgleda kao doktrina kojom jedna skupina traži određena nacionalna prava, a najčešće i nacionalnu državu kojom će sama upravljati.

Schwarzmantel pak nacionalizam smatra ideologijom u pravom smislu riječi ističući kako je i nacionalna ideologija, zajedno s liberalizmom, socijalizmom i konzervativizmom, izrazito moderna pojava jer je također predvidjela društvene promjene, koje su tipične za modernu.³⁷ Schwarzmantel smatra nacionalizam kreacijom doba ideologije jer je u sebi sadržavao uzdizanje države-nacije, mitove, ceremonije, ali i tradiciju, bila ona stvarna ili izmišljena. "Nacionalizam kao ideologija predstavljao je izazov univerzalizmu koji je bitan dio tradicije moderne",³⁸ s obzirom na to da je univerzalizam doveo u pitanje istaknuvši naciju kao centar lojalnosti i time dakle istaknuvši upravo ono što je partikularno svakom narodu i što ga zapravo dijeli, a što je čista suprotnost univerzalizmu.

Nacionalizam se čak smatra jednom od najuspješnijih ideologija s obzirom na to da snaga nacionalizma ne jenjava, a dovoljan je i najmanji fitilj da se vatra nacionalizma upali čak i u zemljama koje se smatraju izrazito multikulturalnim i naprednim po pitanju nepostojanja nacionalističkih strasti.³⁹ Ravlić ispravno primjećuje kako je

³⁵ Michael Freedon, *Is Nationalism a Distinct Ideology?*, *Political Studies*, god. 46, br. 4, Sheffield 1998., str. 748-765.

³⁶ Citirano prema: Ravlić, *Suvremene političke*, str. 200.

³⁷ Schwarzmantel, *Doba ideologije*.

³⁸ Isto, str. 85.

³⁹ Jednako kao i s ideologijom kao takvom, i nacionalizam nosi negativnu konotaciju. Kad govorimo o multikulturalnim zemljama koje se ne povezuju s nacionalizmom, ponajprije mislimo na Nizozemsku i Austriju. Primjerice, u Nizozemskoj je Pim Fortuyn ubijen tijekom izborne kampanje 2002. godine. Ubio ga je aktivist za prava životinja Volkert Van der Graaf zbog njegovih stavova prema islamskim emigrantima. Na sudu je tvrdio kako je emigrante koristio kao žrtveno janje kako bi osvojio političke bodove u slabo razvijenim dijelovima zemlje. Fortuyn je poticao politiku netrpeljivosti prema islamskim emigrantima i otvoreno izjavljivao kako bi, kad bi bilo moguće, zatvorio granice prema islamskim emigrantima. Međutim, na prvim izborima (na koje je njegova stranka izišla s njim kao posthumnim kandidatom s obzirom na to da se u Nizozemskoj ne mogu mijenjati izborni listići) osvojio je 17% glasova. To ubojstvo dovelo je do dubokih podjela u društvu. S druge pak strane, Theo Van Gogh, redatelj, glumac i autor, svojim je filmom napao emigrante i zadobio masovnu podršku. Zbog toga je na koncu 2004. g. i ubijen, a ubio ga je emigrant islamske vjeroispovijesti kako bi, gledajući sa strane emigranata, spriječio progon islamskih emigranata. Nizozemska javnost to je interpretirala kao napad muslimanskih ekstremista na slobodu govora. Nakon tih ubojstava uslijedila je puno stroža politika prema emigrantima i migraciji, a u društvu se razvila rasprava o multikulturalnosti i integraciji emigranata, s čime je napušten koncept političke korektnosti prema kojoj se o problemima

nacionalizam uvijek povezan s nekom ideologijom te je u svojim pojavnim oblicima poprimao različite oblike.⁴⁰ Tako nacionalizam, u jednu ruku, jest ideologija za sebe, međutim, s obzirom na to da je dolazio u sprezi s drugim "priznatim" ideologijama, nastao je prijepor oko te važne pojave koja je u najvećoj mjeri obilježila 19. i 20. stoljeće, a svoju snagu ne gubi ni u 21. stoljeću.⁴¹ U smislu pojavljivanja s drugim ideologijama nacionalizam se zaista može nazvati uzročnikom raznih zala i najrazličitijih oblika kršenja ljudskih prava, međutim on nije jedini uzročnik tih pojava. Kako naglašava Katunarić, nacionalizam se bolje može opisati kao "brutalni izvođač na široj sceni. Kada zauzme vlast, ne može se kontrolirati niti razgovarati s protivnicima, nego ih radije gleda 'preko nišana'. U svojoj vladalačkoj težnji, kako bi ostavio dubok ako ne i jedini trag u lokalnoj povijesti, ne preza od nasilja i rušilaštva i tako zauzima čitavu političku i društvenu scenu. Njegove štete su teško popravljive, a dojmovi koje ostavlja i na pristalice i na protivnike neizbrisivi su i prekrivaju sve druge činjenice i ideje".⁴²

Prema nekim autorima, upravo je protivljenje univerzalizmu oslonac nacionalizma i razlog uspjeha te ideologije. Naime, i liberalizam i socijalizam zagovarali su univerzalne vrijednosti prosvjetiteljstva koje su trebale značiti oslobođenje i emancipaciju, a ove dvije vrijednosti same po sebi odbacuju nacionalizam s obzirom na to da se on odnosi ponajprije na lokalno i partikularno.⁴³ Obje te ideologije zastupale su stav prema kojemu će napredak i emancipacija dovesti do smanjivanja nacionalnih tenzija i pitanja nacionalnoga identiteta te na koncu dovesti i do slabljenja nacionalizma.

Međutim, nacionalizam je upravo zbog isticanja onog drugačijeg i partikularnog zadržao svoju snagu. Naglašavajući tradiciju i kulturu određene zajednice i posebnost određene nacije, izbjegnuto je ono što Schwarzmantel naziva površnim univerzalizmom prosvjetiteljstva, a opstanak nacionalizma smatra se određenim neuspjehom tih tzv. viših ideologija koje su u svojem središtu imale univerzalne vrijednosti emancipacije i oslobođenja.

integracije ne govori. S druge pak strane, u Austriji je Jörg Heider (s kojim su mnogi uspoređivali Fortuyna) 1999. g. zadobio podršku javnosti upravo političkim programom koji je napadao emigrante i krivio ih za navodno loše stanje u zemlji. Zbog toga je Austrija bila pod blokadom međunarodne zajednice. Ta stranka, iako nije nakon toga (dakle nakon izbora 2003. g.) ušla u parlament i dalje ima važnu podršku u pokrajini Koruškoj kojoj daje guvernera, a u pitanju je pokrajina s velikim postotkom slovenske nacionalne manjine koja je tim uzletom netrpeljivosti bila i najviše pogođena.

⁴⁰ Ravlić, *Suvremene političke*.

⁴¹ Dobar primjer ovoga jest neovisnost Kosova, čisto etnički motivirano odcjepljenje legitimirano pravom naroda na samoodređenje koje je osim krvnoga podrijetla i nacionalnosti bilo legitimirano i jezikom. Osim toga, Baskija također traži neovisnu državu i dakle odcjepljenje od Španjolske, a jedan od glavnih oslonaca, uz krvno podrijetlo jest i jezik (obje odrednice prihvaćene su u narodu, no ETA [baskijska separatistička organizacija] prihvatila je samo ovo drugo određenje).

⁴² Katunarić, *Sporna zajednica*, str. 42-43.

⁴³ Schwarzmantel, *Doba ideologije*.

Sagledavši nacionalizam kao ideologiju, nacionalizam se može definirati kao “sistem vjerovanja koji na prvo mjesto stavlja naciju kao žarište lojalnosti, ili joj pridaje posebnu važnost. Kao politička doktrina ili ideologija, nacionalizam svijet vidi kao ‘prirodno’ podijeljen na nacije, svaku s izrazitim nacionalnim karakterom. Nacionalisti, oni koji pristaju uz neku varijantu nacionalizma kao političke doktrine, slažu se da je nacionalni identitet središnja os ljudskog karaktera i identiteta te da pojedinci trebaju biti dio nacije ako žele naći slobodu i osjećaj zajedništva”.⁴⁴ Nacionalisti dakle smatraju kako pojedinci trebaju naći ispunjenje u svojoj naciji, dok je sam nacionalni identitet vrhovni identitet kod svakoga pojedinca, tj. trebao bi biti.

Nacionalizam nije samo prijeporan po svojim pojavnim oblicima. Prijepori oko nacionalizma počinju već s podatkom o tome tko ga je prvi spomenuo i kada. Tako neki autori naglašavaju kako je nacionalizam prvi spomenuo Johann Gottfried Herder, dok drugi kažu da ga je spomenuo Augustin Baurel.⁴⁵ Nacija kakvu poznajemo danas uopćeno se smatra stvorenom u Francuskoj revoluciji, kada je nacija dobila pravo da sama donosi zakone prema kojima će živjeti. Međutim, neki autori postanak nacije (*nation-ness*) smještaju u 14. stoljeće, kada su se određene grupe ljudi počele povezivati preko jezika, a taj je razvoj dobio zamah u 19. stoljeću, kada je počela europska ekspanzija. Nacionalizam je tako nastao kao proizvod nacije koja je nacionalnim pokretom ujedinila različite staleže, a ujedinjenje je postignuto ujedinjenjem običaja, kulture, jezika i povijesti određene grupe koja se ujedinjuje u naciju. Ovime je nacionalizam zapravo definiran kao sredstvo pretvaranja jedne grupe u naciju sa zajedničkim obilježjima.⁴⁶

Međutim, nacionalni pokreti dobivaju svoj zamah nakon Drugog svjetskog rata. Tada su sve revolucije koje su se u svojim ciljevima uspješno definirale u nacionalnim okvirima ujedno koristile i nacionalnu terminologiju.⁴⁷

Postoje tri tipa nacionalizma koje se uzimaju u obzir jednako kao i tri koda koja objašnjavaju nacionalizam, a koji su prihvaćeni kao polazišna točka za istraživanje nacionalizma. Tako se prvim tipom smatra *risorgimento* ili preporodni nacionalizam, kojemu je osnovni cilj stvaranje nacionalne države. Drugim tipom smatra se pak reformski nacionalizam, koji želi modernizirati postojeću nacionalnu državu, a trećim tipom integralni ili agresivni nacionalizam, koji je protuliberalan i ekspanzionistički.⁴⁸

⁴⁴ Isto, str. 169.

⁴⁵ Tihomir Cipek, Nacija kao izvor političkog legitimiteta, *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, ur. Tihomir Cipek i Josip Vrandečić, Zagreb 2007., str. 17-33; Ivan Prpić, Predgovor, u: Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1998., str. 7-13.

⁴⁶ Vidi primjerice: Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb 1990.

⁴⁷ Na ist. mj.

⁴⁸ Vidi više: Cipek, Nacija kao izvor, str. 23.

Kodove prema kojima se nacionalizam razmatra određuju pak Eisendadt i Giesen.⁴⁹ Oni propituju kolektivni identitet za koji smatraju da nije nikada unaprijed dan, stoga propituju mehanizme pomoću kojih se postiže njihova stabilizacija te prevladavanje različitih interesa, vrijednosti i želja pripadnika nacije. Prema njihovu mišljenju, za to je zaslužna socijalna konstrukcija granica, a granice se razgraničavaju na simboličkoj razini, i to preko tri koda: primordijalnog, civilnog i kulturnog ili svetog. U ovom smislu primordijalni kod zasniva se na prirodnim razlikama (spol, rasa, srodstvo), a te razlike mogu biti konstrukt. Civilni kod odnosi se pak na običaje, institucije i tradiciju te osnovne zakone zajednice. Kod i konstruira kolektivni identitet, a koji pak mogu ostvariti svi. Sveti kod oblikuje kolektivni identitet na temelju svetog neovisno o tomu je li sveto definirano kao Bog, napredak ili pak racionalnost. Taj kod svoj najbolji izraz dobiva u ideologijama i/ili religijama.⁵⁰

Nacionalistički intelektualci tako su primjerice uzdizali neki element po kojemu je inače inferiorna nacija zapravo napredna i posebna, a s čime su poticali nacionalni preporod i obnovu.⁵¹ Intelektualci su, može se reći, "odbacili univerzalne vrijednosti i 'duhovno podijelili vremenitom'. Svoju temeljnu i jedinu funkciju (zagovaranje vječnih i bezinteresnih vrijednosti) izdali su u korist praktičnih ciljeva. Praktične svrhe, realistički relativizam i interesni partikularizam doveli su do toga da političke strasti postaju glavnim pokretačem djelovanja".⁵² Intelektualac je tako, kako primjećuje Kalanj, postao ministrom rata. Umjesto da dakle, teoretizira i potiče univerzalnost i univerzalne vrijednosti, on je usmjeren na "praktično djelovanje s precizno određenim ciljem (poredak, velika nacija, klasno nasilje i revolucija, jaka država). Djelovanje je njegov suvremeni ethos. Descartov izričaj 'Mislim, dakle jesam', preobražava se u stav 'Djelujem, dakle jesam. A budući da to djelovanje pokreću prije svega političke strasti i da se njime ne 'suzbija nego čak potiče realizam naroda' rezultat je (...) katastrofalan".⁵³ Intelektualci, prema ovome mišljenju, imaju svoje mjesto u društvu i time dobivaju mogućnost slobodnoga izbora ideja, a to znači da "mogu razotkrivati i utvrđivati laži i ideologije, relativizirati i obezvjeđivati imanentne istine, razgrađivati svjetonazore".⁵⁴

Međutim, postoji i druga strana medalje. Tako se događa da u nasilnim režimima nema mogućnosti za slobodu govora te za "javnu upotrebu uma, pa prema

⁴⁹ Tihomir Cipek, Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kod u ranoj hrvatskoj političkoj misli, u: *Dijalog povjesničara-istoričara*, sv. 4, ur. Igor Graovac i Hans Georg Fleck, Zagreb 2001., str. 59-76.

⁵⁰ Isto, str. 63.

⁵¹ Schwarzmantel, *Doba ideologije*.

⁵² Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 113.

⁵³ Isto, str. 114.

⁵⁴ Maurice Natanson, The problem of social reality, *Collected papers*, ur. Maurice Natanson, Hague 1962., str. 170; Zygmunt Bauman, *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*, Oxford 1995., str. 231. Citirano prema: Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 116.

tome i za upotrebu spoznajnog intelekta”,⁵⁵ a intelektualne misli mogu se izražavati jedino kao oblik neslaganja, a koje je onda disidentsko djelovanje. U tom smislu intelektualci mogu, ali ne moraju, biti krivi za prenošenje nacionalizma u negativnome smislu. Jednako tako, i kada jesu krivi, mogu to biti namjerno, ali i zbog spleta okolnosti, tj. zbog nasilnoga režima koji ih na to prisiljava. Međutim, češće je – ili barem brojčano veće – ovo prvo.

Nacionalizam se pak različito objašnjava, a načini objašnjavanja opet imaju veze s intelektualcima s obzirom na to da su, prema pretpostavci, oni ti koji bi ga trebali objasniti (politička vrhuška obično se zadovoljava prenošenjem nacionalističkih ideja, dok samu teoriju nastanka ipak uglavnom ostavlja intelektualcima neovisno o stupnju njihove slobode izražavanja i mišljenja). Intelektualci su tako uključeni u politički život ne samo kao sudionici nego i kao aktivni tvorci političkih sadržaja i politika. Oni time postaju dijelom političke klase, a “suvremena je politička klasa rezultat intelektualizacije politike i politizacije intelektualnosti”.⁵⁶

S obzirom na upitnost nacionalizma kao ideologije, jedan od razloga te upitnosti jest u tomu što su nacionalizam i nacionalističke tehnike mobiliziranja masa koristili nacionalsocijalizam i fašizam. U tom je smislu nacionalsocijalizam koristio nacionalizam kako bi identificirao neprijatelja koji je kriv što je njemačka nacija ekonomski inferiorna, ali s obzirom na stvaranje ideje čiste arijske krvi, njemačka je nacija dakle ipak u nečemu superiorna. Ovo je klasičan primjer traženja unutarjnega neprijatelja koji je kriv za nedaće većinskoga stanovništva, a kako bi se potaknuo nacionalizam.⁵⁷ Ovaj pristup zagovara većina teoretičara nacionalizma.

S druge pak strane, postoji i pristup prema kojem je nacionalizam potaknut razvojem, tj. upravo modernom i razvojem industrijskoga društva (kako Schwarzmantel definira nacionalizam kao ideologiju). Najgorljiviji zastupnik ovoga stava jest Ernest Gellner, koji smatra kako napredak dovodi do nacionalizma s obzirom na to da dovodi do imperijalnih težnji i traženja vanjskoga neprijatelja.⁵⁸ U ovom smislu nacija napreduje uslijed razvoja industrijskoga društva, a nakon što ostvari napredak rastu imperijalne težnje prema susjednim zemljama, osvajanju novoga teritorija i širenju moći i utjecaja.

S treće pak strane, postoji i gledište potpuno oprečno i ovom potonjem i onom prvom, a to je ono gledište prema kojem je nacionalizam vođen etnički orijentiranom politikom te počiva na zajedničkim vjerovanjima o kolektivnoj kulturi. U tu ideju spadaju ideje o teritorijalnoj omeđenosti nacija koje moraju imati vlastitu domovinu, zajedničku masovnu kulturu, zajedničke povijesne mitove i sjećanja, zajednički pravni sustav s uzajamnim pravima pripadnika nacije te mora postojati zajednička

⁵⁵ Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 127.

⁵⁶ Isto, str. 128.

⁵⁷ Rudi Supek, *Društvene predrasude i nacionalizam*, Zagreb 1992.

⁵⁸ Gellner, *Nacije i nacionalizam*.

podjela rada i sustav proizvodnje s mobilnošću pripadnika nacije.⁵⁹ Stoga Smith smatra da se nacija može definirati kao "imenovana ljudska populacija sa zajedničkim povijesnim teritorijem, zajedničkim mitovima i povijesnim sjećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkim gospodarstvom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika".⁶⁰ Ovo viđenje uklapa se u primordijalni kod koji definira naciju kao prirodno danu.

Konačno, Anderson nacionalizam također smješta u razdoblje moderne, a posebno u vrijeme razvoja tiska, međutim naglašava i kako se počeo pojavljivati još u 14. stoljeću.⁶¹ To je viđenje dakle na tragu Arendtina viđenja ideologije prema kojemu su postojale prije moderne, ali nisu bile prepoznate u svojem sadašnjem obliku. Anderson tako naciju smatra konstruktom i zamišljenom zajednicom koja se zamišlja kao posredovanje jezika i pisane riječi.⁶² U tome važnu ulogu igraju i intelektualci s obzirom na to da su oni pismeni i u mogućnosti opisati ostatak puka, a potom na puk prenijeti svoje ideje.⁶³ Intelektualci tako imaju važnu ulogu u formiranju i održavanju nacionalnog identiteta, povijesti i jezika, a njihova je uloga i u mijenjanju jezika tamo gdje je on bio izmiješan s tzv. neprijateljskim jezikom, primjerice ako su u pitanju slični jezici ili ako su u pitanju izrazi koji su ušli u uporabu u druge jezike.

Oni koji nacionalizam smještaju u razdoblje nakon velikih svjetskih revolucija nacionalizam nazivaju paradoksalnim jer navodno gleda u budućnost, ali se istovremeno poziva upravo na prošlost (dakle povijest i tradiciju). U tom smislu prikladan je Nairnov prikaz nacionalizma kao Janusa.⁶⁴ Naime, "nacionalisti su često nastojali mobilizirati narod u svrhu ekonomske modernizacije i napretka, ali nacionalizam i nacionalistički pokret također su naglašavali i težinu prošlosti, slavne tradicije nacije

⁵⁹ Anthony D. Smith, *Nacionalni identitet*, Beograd 1998.

⁶⁰ Isto, str. 30.

⁶¹ Anderson, *Nacija*.

⁶² Dobar primjer za to daje Anderson kad kaže kako je primjerice portugalski jezik sredstvo kojim se država Mozambik zamišlja. Dakle, nije jezik te države-nacije njen službeni jezik nego je jezik sredstvo kojim se ta nacija zamišlja kao nacija. Vidi: Anderson, *Nacija*.

⁶³ Augustin je smatrao kako je pisana riječ osobno iskustvo, a čovjek koji je znao pisati i čitati stjecao je pravo na individualnost, a predanost pisanju i čitanju smatrao je najuzvišenijim oblikom intelektualne aktivnosti. Ta intelektualna aktivnost bila bi onda i put do spoznaje. No, razvoj pisanja i čitanja nije slijedio Augustinovo naučavanje koje je donekle bilo i duhovno određeno, ako uzmemo u obzir spoznaju kroz čitanje i pisanje (vidi više u: Kalanj, *Ideje*). Opismenjivanje je bilo korišteno kao borba za sekularizaciju i napredak, međutim nacionalistički intelektualci koristili su svoju pismenost i učestnost u mobilizaciji neukoga puka jedva opismenjenoga i dakle lako povodljivoga. To je s druge pak strane nespretna formulacija jer je u Hrvatskoj danas 98,5% stanovništva pismeno, a ipak postoji još uvijek zabrinjavajuća razina nacionalizma te sklonosti ka povodljivosti za emocionalnim zanosom u etničkom smislu. O tomu svjedoči frapantna popularnost Marka Perkovića Thompsona te česti ispadi navijača na športskim terenima.

⁶⁴ Janus je bio rimski bog s dva lica. To znači da je kod nacionalizma jedno lice okrenuto prema budućnosti, a drugo prema prošlosti (vidi više: Schwarzmantel, *Doba ideologije*).

i njene povijesti, a nacionalisti su čak izmišljali tradicije koje nisu stvarno postojale”.⁶⁵ Razlog zbog kojega je nacionalizam opstao leži u činjenici da je nacionalizam 19. stoljeća određivao nužne kriterije za naciju: “određenu veličinu, određeni stupanj razvoja ekonomije, određeno bogatstvo kulture i tradicije, povijesnog kontinuiteta i identiteta. Ti kriteriji nisu obuhvaćali etnički identitet”.⁶⁶ S obzirom na to, izgleda kao da je etnički nacionalizam moderna pojava, međutim ta je pojava starija. No etnički je nacionalizam došao u 20. stoljeću s pojavom nacionalsocijalizma, koji je u prvi plan postavio etnicitet i etničku, tj. rasnu čistoću te proganjao one koji nisu bili iste krvi. Najčešća manifestacija etničkoga nacionalizma jest etničko čišćenje. Drugi pak smatraju kako je etnički nacionalizam povezan s jezikom i jezičnom politikom.⁶⁷

Međutim, u 19. stoljeću etnički nacionalizam nije bio toliko razvijen, a Anthony Smith griješi kad olako dijeli nacije na etničke i građanske. Naprimjer, hrvatski nacionalizam nije bio etničkoga tipa u 19. stoljeću⁶⁸ nego je, upravo onako kako izlaže Schwarzmantel, etnički oblik poprimio u 20. stoljeću s pojavom ustaškoga pokreta, a potom, u blažoj varijanti, u devedesetima s dolaskom neovisnosti.⁶⁹

Shodno svemu navedenom, izgleda točnom Schwarzmantelova konstatacija prema kojoj postoji kontrast između “trajne snage i otpornosti nacionalizma i relativno nesigurne sudbine drugih ideologija u dobu ideologija”.⁷⁰ Nacionalizam dakle pokreće ideja samoodređenja, a to je samoodređenje najčešće, barem u 20. i 21. stoljeću, etnički određeno. Iako se dakle predviđalo kako će nacionalizam oslabjeti, to se ipak nije dogodilo, nego štoviše, dogodio se novi val nacionalizma krajem 20. stoljeća, a koji je bio etnički određen s obzirom na to da je naglasak bio na zajedničkome podrijetlu i jeziku. Dakle, za razliku od 19. stoljeća, kada je nacionalizam bio više politički nego etnički određen, 20. stoljeće donijelo je nov uzlet te ideologije, a posebice u

⁶⁵ Schwarzmantel, *Doba ideologije*, str. 175.

⁶⁶ Isto, str. 177.

⁶⁷ Na ist. mj.

⁶⁸ Primjerice, hrvatska nacionalna i politička misao 19. stoljeća bila je građanskog, a ne etničkog tipa. Izjave o ujedinjenju hrvatskih državljana u političku hrvatsku zajednicu nalazimo u spisima i govorima Mihovila Pavlinovića, koji je sve narode pozivao u jedinstvenu multinacionalnu državu udruženu pod jedan, hrvatski, politički krov. Ta se misao nastavila i u političkim i nacionalnim mislima Ante Starčevića i Stjepana Radića; obojica su se pozivala na duhovno hrvatsko (kod Starčevića) te na narodnost koja nije bila etnička (kod Radića). Vidi više: Mirjana Gross, Starčević i Kvaternik – Spoznaje i nadahnuća, *Politička misao*, god. 37, br. 1, Zagreb 2000., str. 3-24; Cipek, Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta; Tihomir Cipek, *Ideja hrvatske države u političkoj misli Stjepana Radića*, Zagreb 2001.; Martina Topić, Rod i nacija – Očuvanje (i kreacija) nacionalnoga identiteta kroz rodno diskriminacijsku nacionalističku politiku: slučaj Hrvatske iz devedesetih, *Sociološki pregled*, god. 43, br. 2, Beograd 2009., str. 185-207.

⁶⁹ Devedesetih godina prošloga stoljeća, s ostvarenjem neovisnosti, Hrvatska se rukovodila etničkim nacionalizmom koji nije bio toliko rigorozan kao onaj iz Drugog svjetskog rata, kada su počinjeni zločini nad državljanima nehrvatskih nacionalnosti, međutim taj je nacionalizam također bio etnički, vođen političkim populizmom i demagogijom (vidi više: Topić, *Rod i nacija*).

⁷⁰ Schwarzmantel, *Doba ideologije*, str. 178.

jugoistočnoj i središnjoj Europi, međutim imune nisu niti druge europske zemlje, kao naprimjer Španjolska.⁷¹

Govoreći u kontekstu ideologija, Schwarzmantel naglašava kako je upravo nacionalizam pobjednik ideologija, a razlog tomu vidi u masovnoj privlačnosti, prilagodljivosti i modernosti.⁷² Nacionalizam je uvijek uključivao ideju partikularnosti i posebnosti nacije koja je zakinuta i koju treba probuditi, a osim toga poziva se na tradiciju, kulturu i povijest. Upravo je to najveća suprotnost univerzalističkim vrijednostima liberalizma koji sve lokalno i tradicionalno proglašava nazadnim, a upravo je to ono s čime nacionalizam mobilizira mase, a posebice neuke.

Leon Baradat stoji na poziciji kako je “nacionalizam najmoćnija politička ideja u nekoliko posljednjih stotina godina”,⁷³ a drugi pak istraživači nacionalizam objašnjavaju kao ideologiju koja je ostvarila najveći utjecaj na puk od bilo koje druge ideologije. Jedan od razloga zašto je tomu tako može biti i u tomu što nacionalizam u svojem pojavnom obliku i u načinu na koji se manifestira u prvi plan stavlja navodno potlačenu naciju za razliku od drugih ideologija koje u fokus stavljaju tu istu naciju, ali koja nije nacionalno određena nego su u pitanju neke navodno univerzalne vrijednosti. U tom smislu, nacionalizam se poziva na već spomenutu partikularnost i ono po čemu se nacija, dakle “mi”, razlikuje od ostalih nacija, dakle “njih”.

S obzirom na to da nacionalizam mobilizira mase i kreira osjećaj kolektivne pripadnosti, a u prilog tezi da nacionalizam jest ideologija, može se istaknuti i mišljenje nekih autora koji smatraju kako je ideologija stalan rad na idejama. U tom smislu, “učinak stalnoga ‘rada’ na idejama moći jest mobilizacija za postizanje određenih socijalnih i političkih ciljeva. Taj je fenomen proizišao iz bliske povezanosti modernog masovnog društva i stalnog usavršavanja umijeća mobilizacije. Riječ je o povezanosti koja može proizvesti goleme količine moći čiji se potencijali koriste za destrukciju ili za konstrukciju političkog poretka. Ideologija je nezaobilazno i najdjelotvornije sredstvo masovne mobilizacije, ona joj daje smisao, razgara njezine potencijale i usmjerava je prema programiranim ciljevima. Masovne su se mobilizacije u novijoj povijesti pokazale kao faktički izraz kolektivnih strasti (kласnih i nacionalnih), a ideologija je nastupala kao organizacija kolektivnog entuzijazma. Sva misterija zla svojstvena dinamici političkih ideja 20. stoljeća sastoji se zapravo u frontalnom sukobu ideološki organiziranih kolektivnih strasti koje su

⁷¹ Naprimjer Baskija traži neovisnost o Španjolskoj i pri tome baskijskim zemljama smatra ne samo četiri španjolske regije nego i tri francuske. U svojim zahtjevima najviše se pozivaju na jezik i povijesno pravo (sloboštine su u 18. stoljeću uzete svim pokrajinama koje su taj status imale osim Baskiji. To zadržavanje sloboštinskoga uređenja Baskiji smatraju svojim povijesnim pravom na državu, tj. smatraju sloboštinu ondašnjim oblikom države). Osim na to, Baskijci se u svojim separatističkim težnjama pozivaju i na podrijetlo, krv i izgled (Martina Topić, *Basque separatism*, rad prihvaćen za objavu u: *Encyclopedia of Political science*, Washington).

⁷² Schwarzmantel, *Doba ideologije*.

⁷³ Cit. prema: Ravlić, *Suvremene političke*, str. 201.

proizvele 'totalne neprijatelje', 'totalne ratove', 'totalne države', itd. Sve poprima razmjere totalnosti jer je masa empirijski materijal sukobljenih ideologija moći".⁷⁴

Nacionalna misao i/ili ideologija Pavla Rittera Vitezovića

Pavao Ritter Vitezović važna je figura hrvatske nacionalne povijesti s obzirom na to da je nacionalne misli iznosio još u 17., odnosno 18. stoljeću.⁷⁵ S time je Vitezović prethodnica moderne nacionalne misli i modernih nacionalnih pokreta koji se uopće-no stavljaju u kontekst 19. i 20. stoljeća. Njegove su misli i koncepcije postale osnovica kasnije nacionalne ideologije.⁷⁶ Međutim, je li Vitezović ipak barokni ideolog ili tek mislitelj koji je promišljao nacionalnu povijest i, prema njegovu mišljenju, potrebnu preraspodjelu teritorija i svođenje bivšega Ilirika na Hrvatsku i njene granice?

Potrebno je naime najprije odrediti razlikovanje mislitelja od ideologa. Naime, što je to što razlikuje mislitelja od ideologa? U ovom smislu u kojem smo do sada razmatrali određenje ideologije čini se kako bi mislitelj bio onaj koji promišlja neki problem, u ovome slučaju problem nacionalne države i pripadajućih svojstava te države (pravni okvir, granice, jezik, kulturu i sl.). S druge pak strane, ideolog bi bio onaj koji preko određenih ideja pokušava uspostaviti hegemoniju i ostvariti probitak. Razlikovanje bi dakle bilo u tomu da mislitelj tek promišlja određeni pojam, dok ideolog radi isto to, ali time pokušava ostvariti i određeni cilj i uspostaviti hegemoniju. Dodatno, ako na ovo primijenimo Kalanjevu definiciju prema kojoj je znanost o čovjeku znanost o idejama, a to znači ideologija, onda bi ideolog bio onaj koji na bilo koji način zastupa neku ideju. U ovom dakle slučaju u pitanju je ideja nacionalne države.

Je li Pavao Ritter Vitezović ideolog, razmatramo na osnovi njegova rada *Oživjela Hrvatska* u kojemu je iznio svoje grandomansko viđenje Hrvatske te, u nekim slučajevima, iskrivljenu verziju hrvatske povijesti.

Osnovu Vitezovićevoj nacionalnoj misli dali su dakle Vinko Pribojević i Mavro Orbini. Vinko Pribojević prvi je naime Hrvatsku stavio u kontekst ilirskoga naroda, a u svome govoru patricijima "O podrijetlu i slavi Slavena", održanome 1525. godine na otoku Hvaru, Pribojević je prvi spomenuo legendu o Čehu, Lehu i Rusu (Mehu) koja je određenjem zajedničkoga slavenskoga podrijetla odredila sličnost slavenskih naroda. Pribojević je tim govorom i idejama dao osnovu za kasniju tezu o hrvatskome podrijetlu svih Slavena. Na Pribojevićeve ideje izravno se nadovezuje i Mavro Orbini, koji u svome djelu *Kraljevstvo Slavena* nastavlja s mišlju kako su Slaveni zapravo Iliri. Orbini donosi i opširniju verziju legende:

⁷⁴ Kalanj, *Ideje i djelovanje*, str. 143.

⁷⁵ Vitezović je rođen 1652., a umro je 1713. godine. Živio je dakle i objavljivao na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće.

⁷⁶ Blažević, *Vitezovićevo Hrvatska*; Ferdo Šišić, Hrvatska historiografija od XVI. do XX. stoljeća, *Jugoslavenski istorijski časopis*, sv. 1, Ljubljana – Zagreb – Beograd 1935., str. 35-51; Jaroslav Šidak, Počeci političke misli u Hrvata – J. Križanić i P. Ritter Vitezović, *Naše teme*, god. 16, br. 7-8, Zagreb 1972., str. 1118-1135.

Kraljevstva su Čeha i Poljaka potekla od dičnoga slavenskog puka koji, zagospodariвши Ilirikom, krenu osnivati svoje naseobine i na sjeveru, odnosno u današnjoj Češkoj i Poljskoj. Zbi se to /.../ na sljedeći način. Čeh Hrvat bijaše muž plemeniti i među svojim uvelike štovan. Nehotice ili pak hotimice, ubije jednoga od svojih, čovjeka velika ugleda. Kad ga zbog toga optužiše i htjedoše mu suditi, on se nipošto ne htje pojaviti na sudu, dok njegovi protivnici svejednako ne odustajahu od svakodnevnih proganjanja. Stoga najveći dio Hrvatske usta na oružje u obrani i zaštiti svojih zakona protiv ogluhe Čehove. Spoznavši kolika je pučka srdžba, Čeh ne počeka više ni trenutka nego, da bi izbjegao pogibli, na savjet prijatelja otputuje na vrijeme, odlučivši potražiti novo prebivalište namjesto proobitne svoje domovine. Krenu tako u potragu za sigurnim utočištem i udobnim boravištem gdje bi se nastanio, a pridruži mu se brat njegov Leh /.../. Zaputiše se onim putem koji ih preko Valerije, smještene između Dunava i Save i tada pod vlašću Hrvata, vođaše u gornju Panoniju, u blizini Moravske. /.../. /Tamo su saznali da u blizini postoji nenastanjena zemlja Bohemija, pa se Čeh uputi prema njoj, a popevši se na vrh planine/ te gledajući svuda oko sebe, promatraše zadivljen /.../ /te/ /ruku uzdignutih prema nebu stade zahvaljivati bogovima /.../. Vratioši se svojim /.../ u ravnici, unese u sve novo veselje /.../, potičući ih da na tom mjestu sagrade kuće i poglavito obrađuju zemlju /.../. Leh tada, poželjevši i on postati začetnikom jednoga naroda i kraljevstva, pristupi svom bratu Čehu s molbom da ga pusti u potragu za novim krajevima /.../ / i kraljevstvom, kojega je, također, osnovao. Obojica su se pokazali kao dobri vladari, pa/ /s/ toga puk njihov sačuva vječni spomen na obojicu te se, prepoznajući u njima svoje začetnike, prozvahu po njima tako da se sve do danas Bohemi po Čehu zovu Česi, a Poljaci po Lehu Lesi.⁷⁷

Prema Pribojeviću i Orbiniju, Iliri su dakle Slaveni, a njihovu elitnost temelje na mitu o braći koja su utemeljila ostale narode. Ove teze dale su idejnu osnovu Vitezoviću, koji je onda iznio grandioznu ideju Hrvatske kao kolijevke slavenskih naroda i time panslavizam zamijenio pankroatizmom. To je učinio u djelu *Oživjela Hrvatska* koje je predmet ovoga rada i na kojemu ćemo razmatrati pitanje je li Vitezović barokni nacionalni ideolog ili tek nacionalni mislitelj koji je nacionalnoj ideologiji utro put.

Život i povijesne okolnosti

Pavao Ritter Vitezović rodio se u Senju kao Pavao Ritter, sin potomka njemačkih doseljenika iz Alzasa (Antuna Rittera) i majke Hrvatice (Doroteje Lučkinić). Pohađao je gimnaziju kod jezuita u Zagrebu koju prekida nakon završenog šestog razreda, tj. retorike. Nije poznato zašto nije nastavio studiranje na tečajevima na Filozofskom fakultetu.⁷⁸ Zbog simpatija prema pobunjenim Zrinskim i Frankopanima najvjerojatnije je morao otići iz domovine te stoga odlazi u Rim. Što je tamo radio nekoliko godina, nije poznato, a ni on sam to nije zapisao. Spominje u svojim pjesmama tek

⁷⁷ Cit. prema: Cipek, *Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta*, str. 66-67.

⁷⁸ Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*, Zagreb 1914., str. 16.

da je putovao po okolnim zemljama i po domovini.⁷⁹ U Rimu je pak upoznao Ivana Lučića, a potom u Kranjskoj i polihistora Ivana Weikharda Valvasora, kod kojega je jedno vrijeme i boravio.⁸⁰ Nakon upoznavanja te dvojice glasovitih stručnjaka, počinje proučavati povijest, a uz bavljenje poviješću uči i rukovanje tiskarskim strojevima te njemački jezik. Vitezović je nakon toga neko vrijeme služio na dvoru kneza Auersperga, ali, kako navodi Klaić, nije poznato u kojem je svojstvu tamo služio, tj. je li bio dvorjanin ili prijatelj kneževu sinu, koji je od Vitezovića bio mlađi osam godina.⁸¹

Godine 1677. napisao je raspravu o rodu Gušića (obj. 1681.), čime je zapravo počeo njegov put razmatranja podrijetla Hrvata čime će se baviti u djelu *Oživjela Hrvatska*. Tako su Gušići, prema njegovu spisu, potekli od rimskoga plemstva, a s obzirom na to da je u pitanju hrvatsko plemstvo, Vitezović na taj način dokazuje povijesnost hrvatskoga plemstva, a onda i naroda. Napisao je tada i zbirku pjesama u slavu Aleksandra Mikulića, zagrebačkoga kanonika.

Godine 1681. Vitezović je već postao poznat kao pjesnik i povjesničar na području Kranjske, Hrvatske i Slavonije. Iste godine izabran je i za senjskoga poslanika na Ugarski sabor u Šopronu. Taj sabor zasjedao je samo do kraja spomenute godine, a Vitezović je bio jedini predstavnik Senja s obzirom na to da je poslanicima senjskoga kaptola ponestalo novca za daljnje putovanje.⁸² Za vrijeme osmomjesečnoga trajanja toga sabora hrvatski su se zastupnici, a među njima poglavito Vitezović, uspjeli izboriti za 77. članak koji je donio kralj ili car. Tim člankom ustanovljeno je da "kralj ne će više dopustiti službenicima svojim, kapitanima ili generalima, da smetaju Senjanima u njihovim pravima i privilegijama, već da će ne samo sve nepravde i nasilja strogo zabraniti, nego i prijestupnike oštro kazniti".⁸³ Po završetku Sabora, koji je zaključio car Leopold (kojemu Vitezović kasnije posvećuje djelo *Oživjela Hrvatska* i kojemu piše mnogobrojne pjesme i poslanice), Vitezović zahvaljuje caru posebnim pjesmama za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju te iskazuje žaljenje što Dalmacija nije cjelovita da mu zahvali, ali naglašava kako se ban Erdödy trudi ponovno je osvojiti i dakle vratiti od Turske i Mletačke.⁸⁴ Time je Vitezović započeo sa svojim teoretiziranjem Dalmacije i pokušajima da vrati Dalmaciju pod carsku krunu, a kojemu ćemo se vratiti kasnije u ovome radu. Vitezović je na koncu 15 mjeseci ostao u Beču (kamo je otišao nakon raspuštanja Sabora u Požunu kako bi se borio za senjska prava i zaustavljanje strahovlade kapetana Herbersteina), a 19. travnja 1683. konačno je ishodio povelju kojom se Senju jamče prava kako bi se zaštitio od samovolje senjskoga

⁷⁹ Isto, str. 16-17.

⁸⁰ Isto, str. 17.

⁸¹ Isto, str. 18.

⁸² Isto, str. 41.

⁸³ Isto, str. 41-42.

⁸⁴ Isto, str. 43.

kapetana Herbersteina, koji je u gradu provodio teror.⁸⁵ Već iduće godine promijenio je ime i dodao Vitezović (do tada se službeno prezivao samo Ritter) te izdao djelo kojim veliča bana i kneza Nikolu Zrinskog i njegovu junačku smrt pod Sigetom.

Za vrijeme borbe protiv Turaka sudjeluje u borbama u taboru bana Nikole Erdödyja.⁸⁶ Tada je ujedno objavio i djelo *Oddiljenje* kojim veliča hrvatske zasluge u borbi protiv Turaka. Nakon toga imenovan je kapitanom pukovnije grofa Ricciardija. Nakon što je pukovnija raspuštena Vitezović dobiva mjesto kapitana u drugoj pukovniji no ubrzo ponovno odlazi u građansku službu te na koncu, 1686. g., dobiva posao agenta na bečkom dvoru i ugarskoj kancelariji. Tu je dužnost obavljao i 1687. g. i za to je vrijeme također pisao i objavljivao, a uspio je od cara Leopolda dobiti i poslanicu o zaštiti svojega autorstva. Godine 1687. sazvan je pak Sabor u Požunu na kojemu je Vitezović kao poklisar zastupao Senj. Na tom saboru donesen je zaključak kojom se ukida Zlatna bula iz 1222. g. kojom je narod imao pravo pobuniti se protiv kralja ako on prekrši Ustav. Tomu su najviše pogodovali hrvatski plemići koji su i inače bili odani kralju. Najodaniji kraljevi plemići poslije su dobili titule zlatnih vitezova, a među njima je bio i Vitezović. Ta odluka po mnogim je povjesničarima sporna, a moguće je da je bila sporna i među pukom, koji nije bio uključen u politiku i političko djelovanje.⁸⁷

Koncem 1691. g. imenovan je podžupanom Like i Krbave, ali nije imao pravih ovlasti nego samo deklarativnih s obzirom na to da se ratovalo s Turcima te Carstvo nije funkcioniralo prema mirnodopskim pravilima. Po završetku rata Hrvatski sabor proglašava ga pak zastupnikom u radu povjerenstva za razgraničenje s Venecijom i Turskom.

S obzirom na to da je na saborskim zasjedanjima u Beču i Požunu upoznao mnoge hrvatske uglednike, Vitezović se odlučio vratiti u Zagreb. Po povratku moli biskupa Aleksandra Mikulića (kojemu je svojevremeno pisao pjesme i poslanice veličajući njegov život i djelo) da mu da nekorištenu tiskaru te da mu dodijeli zemaljsko značenje i upravu. Godine 1694. (11. studenoga) Hrvatski ga sabor na zasjedanju u Varaždinu imenuje upraviteljem državne (zemaljske) tiskare. U toj tiskari Vitezović tiska brojna djela, među kojima i *Oživjela Hrvatska*. Godine 1700. poziva car i kralj Leopold Vitezovića da dođe raditi na dvor kao dvorski povjesničar. Vitezović to prihvaća i odlazi u Beč, gdje piše djela o granicama Hrvatske i Dalmacije te započinje svoju politiku određenja grandiozne Hrvatske. No 1703. g. s ratovima koji su nadolazili dvor je imao sve manje interesa za pitanje hrvatskih granica s obzirom na to

⁸⁵ Vitezović nije uspio dobiti posao dvorskoga pjesnika niti doći do kralja osobno, međutim pisao je prigodne čestitke i pjesme uglednicima kako bi ih time pridobio za podršku Senju, koji je predstavljao (vidi: Klaić, *Život i djela*, str. 44).

⁸⁶ Isto, str. 56.

⁸⁷ Tako je primjerice Marija Jurić Zagorka u svome serijalu *Grička vještica*, koji dosta vjerno prikazuje prilike u tadašnjoj Hrvatskoj, preko svojih glavnih likova grofa Siniše i kontese Nere kritizirala upravo tu odluku.

da nije bio trenutak za zamjeranje Mlecima. Po povratku u Zagreb bavi se tiskanjem raznih djela, a plemstvo mu otvara svoje arhive kako bi došao u posjed povijesne građe. Međutim, 1706. g. u požaru mu izgaraju kuća i tiskara s kojom su stradali i neki njegovi rukopisi. Plemstvo je svima koji su bili pogođeni požarom isplatilo određenu sumu novca za naknadu štete, međutim nije zapisano da je i Vitezović nešto dobio.⁸⁸ Vitezović tako zapada u teške financijske probleme zbog kojih prisilno odlazi iz Zagreba pod prijetnjom konfiskacije tiskare te gubitka zakupljenoga imanja u Ščitarjevu, kuće, a na koncu i zbog dviju podignutih tužbi zbog navodnih dugova.

U Beču ponovno piše, a uspijeva mu i od cara Josipa I. dobiti odgodu plaćanja dugova (za tiskaru i koludricama od kojih je posudio novac za odlazak u Beč, ali i zbog privatne tužbe zbog imanja u Ščitarjevu koje je zakupio i navodno uništio) na dvije godine, međutim ne nađe pomoći za tužbu zbog navodnoga napada. Nastavio je živjeti u Beču u bijedi i na koncu je skončao u svratištu "K zlatnom medvjedu". Umro je 12 dana prije isteka moratorija za otplatu dugova. Jedina imovina koju je imao sastojala se od njegovih povijesnih i nacionalnih rukopisa koje preuzima Ugarska. Dokumenti su po zapovijedi Marije Terezije 1749. g. vraćeni u Zagreb kanoniku Baltazaru Adamu Krčeliću kako bi uz njihovu pomoć sastavio povjesnice Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.⁸⁹ Iako su rukopisi predani spomenutom kanoniku, a s njegova imanja i kuće namirile se redovnice i ostali neprijatelji, nekim se čudom (kako kaže Klaić) u Zagrebu, iz kojega je morao pobjeći, stvorio osjećaj o progonima i o teškome životu Pavla Rittera Vitezovića te su se na koncu njegovi poklonici složili i nabavili rukopise koji su bili pohranjeni u Nadbiskupiji zagrebačkoj i zagrebačkoj Akademiji. Tako se nije ostvarilo ono čega se Vitezović najviše bojao za života, tj. da će sav njegov cjeloživotni povijesni i književni rad nestati zajedno s njim.

Nacionalna ideologija u *Oživjeloj Hrvatskoj*

Ono što je najvažnije za razmatranje djela *Oživjela Hrvatska* jest Vitezovićev angažman po pitanju granica. Vitezović je naime sudjelovao u Komisiji za razgraničenje između Habsburške Monarhije i Osmanlijskoga Carstva koja je bila formirana nakon sklopljenoga mira u Srijemskim Karlovcima 26. siječnja 1699. godine. Ta Komisija trebala je odrediti granice između carstava, a Vitezović se zauzimao za to da Hrvatskoj pripadne cijeli prostor koji se nazivao Ilirikom. To je značilo da bi se Hrvatska trebala vratiti izvornom hrvatskom imenu, a Hrvatsku je podijelio na Sjevernu i Južnu, a Južnu je onda dodatno podijelio na Bijelu i Crvenu.⁹⁰ To je ujedno

⁸⁸ Klaić, *Život i djela*, str. 200-201.

⁸⁹ Isto, str. 291.

⁹⁰ Cipek, *Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta*, str. 68.

osnovica njegove misli izražene u djelu *Oživjela Hrvatska* u kojemu se najviše bavi upravo pitanjem granica,⁹¹ a onda i podrijetlom hrvatskoga naroda.

Odmah na samome početku *Oživjele Hrvatske*⁹² Vitezović izjednačava Ilirik s Hrvatskom i Slavonijom, a potom obrazlaže namjeru svojega djela navodeći kako želi “popisati sva kraljevstva i pokrajine čitavoga starog i novog Ilirika, znamenitije gradove i gradine, znamenje svakoga od njih, prirodu tla, običaje i seobe naroda, osobite rijetkosti te, isto tako, u zasebnoj knjizi prikupiti grbove i rodoslovlja glasovitih plemićkih obitelji, ne samo onih koji žive na današnjem tlu Ilirika već i onih što su iz njega nekoć potekli, ma gdje u Europi boravili, te sve to tiskom što prije objaviti”.⁹³

Tom izjavom već na samome početku djela Vitezović daje ne samo uvid u ono što će razmatrati u samome djelu nego i ideološke smjernice svojega rada. Naime Vitezović u svojem djelu razmatra pitanje granica Hrvatske pokušavajući odrediti koji sve teritoriji, ali i nacije, pripadaju hrvatskome području i dakle Hrvatskoj. To je osnovica njegove nacionalne misli i njegove ideologije. Uz to, on razmatra i veličajnost Hrvata, koje naziva velemožnim ratnicima koji su otjerali Avare i ostale okupatore, a time su se ostale zemlje sjedinile s Hrvatskom (ponajprije Dalmacija, ali i Slavonija i Istra).

Vitezović najprije dakle razmatra podrijetlo Hrvata, što je jedna od osnovnih odrednica nacionalne misli.⁹⁴ Smatra kako je ime Hrvatska starije nego što se to misli, a Hrvatska je nekoć bila veliko kraljevstvo. Pozivajući se na pisanja Caspara Peucera,⁹⁵ cara Konstantina Porfirogeneta⁹⁶ i Tome Arhiđakona Splićanina,⁹⁷ Vitezović razmatra nacionalno ime Hrvata te njihovo podrijetlo i zemlje koje su posjedovali. Istaknuvši da je Arhiđakon smatrao kako je Hrvatska brdovit kraj koji se naslanja na Dalmaciju s njene sjeverne strane te da su se Hrvati zvali Koribantima, nadovezuje se na to i tvrdi kako je “točnije smatrati kako se ime Hrvata održalo po pokrajini Krbavi, kraju koji leži između stare Liburnije i današnje Hrvatske i najviši

⁹¹ Nije se samo Vitezović bavio pitanjem granica. Navodno je i njegova obitelj došla u Hrvatsku kako bi branila hrvatske granice od Turaka. Naime, Vitezović u molbenici iz 1710. g. kojom od cara Josipa I. traži imanje u Vinodolu naglašava kako su njegovi preci došli braniti granice Hrvatske od Turaka za vrijeme Ferdinanda I. (Klaić, *Život i djela*, str. 253).

⁹² *Oživjela Hrvatska* objavljena je u kraljevskoj tiskari u Zagrebu kojom je od 1694. do 1706. g. upravljao Vitezović osobno.

⁹³ Pavao Ritter Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, prev. Zlatko Pleše, Zagreb 1997., str. 71.

⁹⁴ Ova odrednica ulazi u jednu od podjela koje smo ranije naveli, a koje je dao Anthony D. Smith kad je govorio o karakteristikama nacionalizma. Vidi više u: Smith, *Nacionalni identitet*.

⁹⁵ Caspar Peucer bio je liječnik i matematičar, a pripadao je virtemberškom reformatorskom krugu, gdje je završio akademiju i doktorat.

⁹⁶ Konstantin Porfirogenet bio je bizantski car koji je napisao djelo *O upravljanju carstvom* i koje je vrlo važno za najstariju hrvatsku povijest jer tematizira postanak Hrvata.

⁹⁷ Toma Arhiđakon bio je svećenik, gradski notar i kanonik iz Splita. Napisao je kroniku grada Splita u kojoj je iznio tvrdnju kako su Goti isto što i Slaveni. Prema toj teoriji, koju podržava i Vitezović, Kureti su od starina stanovnici Hrvatske, a Goti su se s njima pomiješali i tako postali jedan narod.

je među njima, a koji se nekoć zvao Koribancija”.⁹⁸ Time je Vitezović još u 18. stoljeću učinio korak prema određenju podrijetla hrvatskoga naroda, s čime je započeo s nacionalnim preporodom, ali se i svrstao u nacionalne ideologe. Vitezović ide i korak dalje, pa razmatra i pitanje granica. Tako on navodi kako različiti pisci različito određuju granicu, međutim poziva se na Grke, koji za istočnu granicu postavljaju rijeku Cetinu, a za zapadnu rijeku Rašu. U tome se poziva na pisanja Porfirogeneta i Ivana Lučića,⁹⁹ koje zapravo najviše i citira. Vitezović smatra kako su Porfirogenet i Lučić u pravu kad određuju granice Hrvatske, a posebice navodi kako je pravilno primijetio Lučić kada je rekao da je još 838. godine Hrvatska sezala “sve do obala Dunava”.¹⁰⁰ Međutim, Vitezović nije nesklon grandioznoj ideji Hrvatske, pa tako izražava podršku Porfirogenetovim pisanjima prema kojima se Hrvatska prostirala i preko Dunava te obuhvaćala Dalmaciju, Istru, ali i Kranjsku, Korušku i Štajersku, nazivajući i stanovnike tih područja Slavenima Hrvatima. Vitezović je i inače dosta razmatrao istarsko pitanje u kojemu primjećuje kako su Istrani Hrvati kojima je hrvatski jezik materinski jezik, ali koji ujedno govore i talijanski. I danas je takva situacija, što znači da je Vitezović ispravno dijagnosticirao istarsko pitanje. Indirektno se čak i dotiče osjećaja “istrijanstva”,¹⁰¹ koji međutim negira.

Nadalje, prema njegovu pisanju koje se poziva na pisanje *Ljetopisa popa Dukljanina*¹⁰² Orbina, Marulića i Freschotta,¹⁰³ slavenski knez Ostrivoj (koji je zapravo hrvatski kralj i začetnik hrvatske kraljevske linije) sagradio je grad Gradatz, a sama Austrija zapravo je ilirska pokrajina koja je poprimila njemačke običaje i jezik. Zanimljivo je da Vitezović i Srbe naziva Hrvatima, tj. venetskim Hrvatima, a pri tomu se poziva na pisanje Georga Horna.¹⁰⁴ Već spomenutu Orbinijevu legendu o Čehu, Lehu i Rusu Vitezović spominje u kontekstu grandiozne pozicije Hrvatske te navodnoga stvaranja novih nacija čiji su nastanak započeli Hrvati. Međutim, on na tu legendu dodaje postojanje kralja Svevlada, koji je “sam vladao Bosnom, Valahijom, sve do granica Poljske, te Dalma-

⁹⁸ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 87.

⁹⁹ Ivan Lučić bio je povjesničar i utemeljitelj znanstvene historiografije u Hrvatskoj. Najvažnije mu je djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae* tiskano 1666. godine. Vitezović najviše citira upravo Lučića i njegov rad, a posebice dijelove koji se odnose na status Dalmacije.

¹⁰⁰ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 90.

¹⁰¹ Prema podacima o stanovništvu Hrvatske, određeni broj stanovnika Istre izjašnjava se kao Istrani s hrvatskim kao materinskim jezikom (Martina Topić, Nacionalističke predrasude i socijalna distanca – Od unutarnje prema vanjskoj prijetnji, *Godišnjak za sociologiju*, god. 5, br. 5, Niš 2009., str. 63-83).

¹⁰² *Ljetopis popa Dukljanina* prvo je sistematizirano povijesno djelo, međutim nema suglasnosti o autoru, ni o datumu nastanka toga djela. Djelo je nastalo oko sredine 12. st., a izvorno je napisano hrvatskim jezikom (vidi: Tihomir Cipek, Zlatko Pleše, Caroline Anna Simpson, Marinko Šišak, Bilješke, Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 164).

¹⁰³ Casimir Freschott bio je francuski benediktinac koji je pisao kronike i povijesna djela na talijanskom jeziku. Napisao je cijeli niz povijesnih djela od kojih se mnoga odnose i na Hrvatsku i koja su stoga važna za hrvatsku povijest.

¹⁰⁴ Georg Horn bio je njemački polihistor i povjesničar filozofije, politolog i filozof historije. Napisao je važno djelo *Noina lađa* u kojemu nastoji do u tančine rekonstruirati sudbinu Noina potomstva.

cijom i Hrvatskom”,¹⁰⁵ a pri tomu se poziva na pisanje Marka Marulića.¹⁰⁶ Taj je kralj, prema Vitezoviću, ujedno i sin kralja Ostrivoja, a Čeh, Leh i Rus bili su njegovi sinovi, koji su po svojim imenima nadjenuli imena novoosnovanim kraljevstvima. Onda se pak vraća na pitanje Srba za koje kaže kako su slavenski i hrvatski narod jednako kao i Bosanci i Neretvani, a u granice Hrvatske ubraja i Albaniju, Crnu Goru i neke makedonske gradove. Jadranski otoci također, prema Vitezoviću, pripadaju Hrvatskoj.

Vitezovićeva ideja slavenstva zapravo je velikohrvatska ideja koja se može nazvati pretečom nacionalizma, ali i nacionalne ideologije. Naime, on, pozivajući se na stare spise, kaže:

*U starim spisima stoji da su Hrvati kako među sobom tako i od Dalmatinaca nazivali Slavenima. U povlasticama se opet knezovi i kraljevi imenuju samo kao vladari Hroata, a ne Slavena, kako izvješćuje Lučić. Kaže, štoviše, da su Hrvatsku njeni susjedi Dalmate i Ugri nazivali Slavonija. No za njega nisu samo Hrvati bili Slaveni, nego su to isto bili i Srbi. On naziva i Hrvatsku i Srbiju slavenskim područjima jer se, kako tvrdi, Srbija starim imenom zvala Dalmacija. Juraj Baraković u vrsnom je stilu sastavio svoje djelo o Hrvatskoj, i objavio ga pod naslovom Vila Slovinka. I svi gore navedeni narodi općenito nazivaju svoj materinji jezik slavenski ili slovinski, to jest ilirski, i njime se zajednički služe. Na primjer, Hrvati će reći: naš hrvatski ili slavonski jezik, a Kranjci opet: naš krajnski inu slovenski jezik, <dakle>, naš kranjski ili slavonski jezik. Tako isto <govore> i ostali <gore spomenuti narodi>. Oni, naime, koje su Grci i Latini nazivali Ilirima, sami su sebe zvali Slavi i Slovini. Zbog toga neki pod imenom Slavonije misle na čitavu Hrvatsku, a domaći pisci čak i na Makedoniju. Tako Rogerije, pripovijeda da je ugarski kralj Bela IV, pošto ga Tatari bijahu otjerali u progonstvo, boravio u Slavoniji, pod kojom valja razumjeti kako našu Međuzemnu Hrvatsku, gdje je kralj utvrdio gradove Modruš i Bihać, tako i Primorsku Hrvatsku, u kojoj se održao pred napadima barbara. Horn isto tako ubraja u ilirsku Slavoniju Dalmaciju, Bugarsku, Hrvatsku, Albaniju, a otac Mikalja na svoj ilirsko-talijansko-latinski rječnik upisuje naslov Blago jezika Slovinskoga, to jest Blago ilirskog jezika (...) te u abecednom nizu pod slovom H proučava: Hrivat, Hervat; Croato; Illyricus, ci. Croata, ae.; Hrivacia, Hervatska zemlja; Croatia: Illyris, idis.; Illyricum, ci. Croatia, ac; a u nizu pod slovom S: Slovinac, Dalmatin; Slavone, Dalmatino; Illyricus, ci.; Dalmata, ae.; Slovinska zemlja: Slavonia Dalmatia: Illyricum, ci.; Dalmatia, ae. Macedonia, ae. I tako dalje.*¹⁰⁷

Legalitet i državnost Hrvatske nad slavenskim krajevima Vitezović brani kraljevanjem i knezovanjem hrvatskih kraljeva, odnosno knezova, a jezikom ističe hrvatstvo drugih naroda s obzirom na to da oni, prema njegovu mišljenju, “govore kao materinjim izričajem slavenskim ili hrvatskim”.¹⁰⁸ To je tipičan način izvođenja

¹⁰⁵ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 99.

¹⁰⁶ Marko Marulić jedan je od najznamenitijih pisaca koji je pisao na hrvatskom jeziku, latiničnim pismom. S latinskog je preveo *Ljetopis popa Dukljanina*.

¹⁰⁷ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 108-109.

¹⁰⁸ Isto, str. 123.

legaliteta na osnovi povijesnoga prava i povijesne državnosti, a koji se uklapa u nacionalnu ideologiju. Nešto slično nalaze i Baskijci u Španjolskoj, koji svoju navodnu državnost vide u legalnosti slobodina iz 18. stoljeća. Hrvatska situacija nije ista jer se Vitezović poziva na kraljeve i knezove, međutim način na koji želi ostvariti nacionalna prava u najmanju je ruku vrlo sličan.

Zaključno Vitezović daje svoju podjelu Hrvatske, a ona je ustvari grandiozna verzija. Tako kaže: *Ovu HRVATSKU, dosad različito dijeljenu od tuđinaca i nevjera, dijelimo najprije po Dunavu, njenoj rijeci na dva dijela, to jest na Sjevernu i Južnu; potom opet na Bijelu i Crvenu, kako je nalazimo već prije razdijeljenu, s time što ćemo joj ispraviti međudjelnicu; Bijelu potom (...) na Primorsku, Međuzemnu i Međuriječnu, kako su se dosad nazivale, te na Alpsku-ili, drugim imenima, na Dalmaciju, današnju Hrvatsku, pravu Slavoniju, te Norik ili staru Japidiju; Crvenu, nadalje, na Srbiju, Makedoniju, Bugarsku i Odriziju; Sjevernu, naposljetku, na Venetsku, Sarmatsku i Ugarsku, te svaku pojedinu na sastavne joj dijelove, razdvajajući ih po knjigama i poglavljima.*¹⁰⁹

Shodno navedenom, legenda na koju se pozivao Vitezović te teritorijalizacija države iznimno su važne karakteristike za oblikovanje nacije i nacionalnoga identiteta. Tu su ideju preuzeli nacionalintegracijski ideolozi 19. stoljeća. Osim toga, iz Vitezovićeve ideje i legende o trojici braće oblikovana je i ideja etnosa, tj. jedinstvenog zajedničkog podrijetla Hrvata. Ovim stajalištima, uz pripadajuću ideju jezika, Vitezović je otvorio put prema hrvatskoj nacionalnoj ideologiji. Shodno tomu, a kako primjećuje Cipek, Vitezović je u svojoj nacionalnoj misli rabio primordijalni kod u smislu konstruiranja nacije, dok je idejom o hrvatskoj državno-pravnoj tradiciji, rabio i civilni kod (u smislu kraljeva i kneževa koji su bili dakle svjedocima državno-pravne tradicije Hrvatske, a koju je trebalo iznova oživjeti).¹¹⁰ Vitezovićeva određena vanjskih i unutarnjih granica Hrvatske poklapa se s administrativnim granicama rimskog Ilirika, ali i s onima koje je prema jezičnome određenju razmatrao Juraj Rattkay.¹¹¹ Prema Vitezovićevu određenju, Dunav dijeli Hrvatsku na Sjevernu i Južnu i pri tome čini prirodnu granicu. Takvim su se podjelama služili i drugi barokni historičari, ali i mislitelji Vitezovićeva doba. Naime, "Transdanubia i Cisdanubia bili su općeprihvaćeni izrazi, po kojima se ravnala i zajednička komisija za razgraničenje između turskog i habsburškog carstva, ustanovljena nakon Karlovačkog mira 1699. godine, dijeleći novu granicu na cisdunavski i transdunavski dio (...).¹¹² Vitezović dalje dijeli Južnu Hrvatsku po Tomi Arhiđakonu i Dandolu

¹⁰⁹ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 141.

¹¹⁰ Cipek, *Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta*, str. 68.

¹¹¹ Juraj Rattkay bio je hrvatski povjesničar. Bio je član isusovačkoga reda, zatim svećenik, a potom i kanonik. Bio je i zastupnik Ugarskoga sabora u Požunu. Napisao je *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*.

¹¹² Karlovački mir sklopljen je 26. siječnja 1699., a riječ je o sporazumu kojim je Hrvatskoj vraćena Slavonija i Lika, a Veneciji hrvatski teritoriji u dijelovima Dalmacije. Tim mirom car Leopold I. (kojem se Vitezović obraća u *Oživjeloj Hrvatskoj* i od kojega traži da prizna njegovo određenje hrvatskoga teri-

na Bijelu i Crvenu, s tim što joj 'ispravlja međudjelnicu', vjerojatno polemizirajući s Lučićem koji je Bosnu dodijelio Crvenoj Hrvatskoj".¹¹³ Vitezović tako smatra kako je Bosna od Srbije odvojena Drinom, a Bosanci i Srbi razlikuju se ne samo po vjeri nego i po političkoj povijesti.

U tom smislu "prve su dvije podjele tako bipolarne, a za njima se Bijela Hrvatska dijeli po uzoru na Lučića na tri dijela, Primorsku, Međuzemnu i Međuriječnu (...) kojima se uz to pridaje i Alpska, vjerojatno na temelju Arhiđakonova izvješća o Budimiru. Crvena se opet Hrvatska dalje dijeli na Srbiju, koja ovamo pripada od Budimirova vremena; Makedoniju u kojoj se nalaze dva grada s očito slavenskim imenima, Bjelobardo i Bjelazora, i koja je kasnije pripadala lozi Nemanjića; Bugarsku u koju su po bizantskom povjesničaru Zonari prodrli 'Srbi koji se također zovu Hrvatima', koju Jakov Mikalja po jezičnom ključu 'pripisuje Hrvatskoj ili Slavoniji, i koja je poput Makedonije došla kasnije u posjed Nemanjića; i na kraju, Odriziju ili Trakiju, koju Svetonije ubraja u Ilirik, čije žitelje Slavenima ili Ilirima po zajedničkom praocu Jafetu proglašavaju i Orbini, i Lukarević, i Rattkay. Sjevernoj je Hrvatskoj s druge strane, posvećeno daleko manje prostora. Vitezović se tu dijelom oslanja na Hornovo razlikovanje *Veneda* i *Sarmata* (...), te ovamo pribraja i transdunavsku (gornju) Ugarsku, možda i zato što je Horn na nekoliko mjesta povezuje s poviješću Češke, Poljske i Moravske, redom 'vedskih' zemalja".¹¹⁴ Vitezović je dakle svoju ideju o grandioznoj Hrvatskoj temeljio na više različitih izvora i ideologija na osnovi kojih je izradio svoju ideju Velike Hrvatske temeljene na rimskom Iliriku.

Međutim, Vitezović je neke izvore i misli autora na koje se pozivao krivo interpretirao. Naime, Vitezović primjerice navodi Porfirogenetovo djelo prema Lučićevu tekstu, ali ponekad iskrivljava izvornu misao. Primjerice, "na stranici 8. Oživjele Hrvatske Vitezović koristi nejasnoću u Lučićevu citatu iz Porfirogenetova spisa: 'Hrobati...vuku podrijetlo od nepokrštenih Bijelih Hrvata koji obitavaju s onu stranu Turske uz Franačku te graniče s nekrštenim Slavenima, Serblima; koji se na slavenskom jeziku zovu Hrobati, to jest oni koji posjeduju mnogo zemlje'. Naime, posljednjoj relativnoj rečenici, koja stoji namjesto Porfirogenetove nezavisne rečenice ('A ime Hrobati tumači se na slavenskom kao Oni što posjeduju mnogo zemlje'), a koju Lučić očito koristi u funkciji relativnog povezivanja dviju nezavisnih rečenica s istim subjektom ('Hrobati...; koji se na slavenskom') Vitezović pridružuje Serble kao antecedent. Na taj način on tumači Lučićev prijevod Porfirogenetova izvješća u prilog tvrdnji da su Serbli ili Srbi, ustvari, isto što i Hrobati ili Hrvati".¹¹⁵

torija) dobio je cijelu Ugarsku (izuzev Banata), Hrvatsku do rijeke Une i južnog Velebita te Slavoniju (bez jugoistočnog Srijema). Tako je 26. siječnja 1699. potpisan mir s carskom Austrijom i Poljskom (na razdoblje od 25 godina) te s Rusijom (na razdoblje od tri godine). S Venecijom je sporazum potpisan sljedećega mjeseca (7. veljače).

¹¹³ Cipek, Pleše, Simpson, Šišak, Bilješke, str. 184.

¹¹⁴ Isto, str. 184-185.

¹¹⁵ Isto, str. 150.

Jednako tako Vitezović na mnogo mjesta krivo navodi mjesta odakle je izvadio citat, krive brojeve stranica, a kada primjerice govori o ugovoru "koji je u nama bliže vrijeme, to jest godine Gospodnje 1280., trogirski biskup Franjo Grgur sklopio s istoimenom općinom, i u kojem, od jedanaest kanonika prisutnih kao sporazumnih svjedoka, njih četvorica priznaju da su se potpisali tuđom rukom jer ne umiju pisati",¹¹⁶ onda navodi krive podatke. Naime, u ovom slučaju Vitezović govori kako su Hrvati znali ratovati, ali ne i pisati, i to potkrepljuje gore navedenim citatom. Međutim, "Vitezović pogrešno navodi godinu sklapanja ugovora (1280. umjesto 1297.), a citira i krivi broj stranice (239. umjesto 139., odnosno 138.-139.). Iz Lučićeva prijepisa ugovora također je vidljivo da su se tuđom rukom potpisala trojica, a ne četvorica svjedoka".¹¹⁷

Konačno, Vitezović neke Lučićeve navode (na njega se ujedno i najviše referirao i s njim polemizirao) iskrivljuje i izvlači iz konteksta. "Lučić objašnjava, naime, da je svoje djelo *De Regno Dalmatiae et Croatiae* pisao latinskim zato što je to jezik zajednički piscima raznih nacija, a poglavito zato što se pri pisanju koristio grčkim i rimskim autorima. Za svoje zapise o Trogiru odlučio se opet, kako kaže, za 'moderan ili pučki jezik, koji se može zvati ne više talijanskim nego dalmatinskim; stoga će mi, u mojoj brizi da koristim samo one riječi koje će razumjeti Dalmatinci, biti oprošteno što ne pišem po toskanski'".¹¹⁸ Naime Vitezović je u tom iskrivljenom navodu istaknuo: ... *Isti ti gradovi, međutim, koje naš Lučić zove dalmatinskim, u prijašnja su se vremena pokoravali kraljevima Hrvatske, njihovim namjesnicima banovima i od njih postavljenim podbanovima, te uvijek među hrvatskim plemstvom odabirali svoje vlastite knezove i zaštitnike, što se jasno vidi iz proslava njegovu djelu pod naslovom Povijesna svjedočanstva o Trogiru. Tu se donosi kronološki slijed knezova i zaštitnika grada Trogira, u razdoblju od godine Kristove 1000. godine 1420. i kasnije, prema kojemu su gradom vladali isključivo hrvatski i kraljevski knezovi; čitav taj slijed tek su na 36 godina, to jest od 1322. do 1358., prekinuli mletački providuri. A kad tvrdi da se zatiče kako Hrovati zovu Dalmate i Latinima, te se uz to odvažuje reći da se moderni ili pučki romanski jezik može zvati kako talijanski tako i dalmatinski, takvo što ne može se lako čuti ili pročitati ni kod kojeg Dalmatinca, pa čak ni kod Talijana koji poznaje jezik i kraj.*¹¹⁹

Vitezović je zapravo pažnju dvora i privukao svojim negiranjem Dalmacije. Tako je on negirao dalmatinsko ime nazivajući ga prastarim, pri čemu se pozivao i na povijesne dokumente, a tvrdio je da se i sami Dalmatinci ne nazivaju Dalmatincima nego Hrvatima. Tako je nastavno na gore spomenuto iskrivljavanje Lučićevih navoda nastavio sa svojom teorijom prema kojoj "Sami Dalmatinci, naime (koji su sačuvali ovo staro ime rimske provincije ustanovljene u Iliriku), makar ih od kraljevske

¹¹⁶ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 117.

¹¹⁷ Cipek, Pleše, Simpson, Šišak, Bilješke, str. 178.

¹¹⁸ Isto, str. 180.

¹¹⁹ Vitezović, *Oživjela Hrvatska*, str. 129.

vlasti Hrvatâ odvajala i duždeva uprava iz Mletaka, rijetko sebe nazivaju Dalmatin-cima (nekmoli Talijanima ili Romanima), već navlastito Slavenima i Hrvatima, a svoj materinji jezik slavenski, slovinski, hrvatski. I nema ni jednoga među nebrojenima u ovome narodu, po svojoj naravi krajnje naklonjenom i odanom Muzama, koji bi svoj jezik nazivao drugačije”.¹²⁰

Vitezović je uporno pokušavao dokazati kako Dalmacija ne postoji (o čemu je i napisao djelo *Dalmatiam nullam esse*), tj. “bilo je po Vitezovićevom shvaćanju od presudne važnosti za osporavanje mletačkih presizanja, a na korist habsburškoga cara”.¹²¹ Stoga se gotovo sa sigurnošću može utvrditi da su ovi stavovi pobudili zanimanje bečkoga dvora s obzirom na to da je to bio argument koji je služio bečkim ciljevima, odnosno dovodio je u pitanje mletačke pretenzije. Pitanje Dalmacije ujedno je i dovelo do Vitezovićevih napada na Lučića, a posebice u spisu *Offuciae i Regia Illyriorum*. U tom spisu tvrdi kako je dalmatinsko ime u političkom smislu već dugo mrtvo.¹²²

Rasprava o Vitezovićevu radu (Umjesto zaključka)

Je li Vitezović dakle bio nacionalni ideolog, odnosno preteča nacionalne ideologije, ili tek nacionalni mislitelj i povjesničar? To u mnogočemu ovisi o definiciji ideologije koju uzimamo u obzir te o stavu koji zauzimamo prema nastanku te važne političke i društvene pojave. Naime, ako uzmemo u obzir Kalanjevu definiciju prema kojoj je ideologija skup ideja pomoću kojih pojedinac ili grupa pokušavaju ostvariti svoju hegemoniju ili poboljšati vlastiti položaj, onda bi se moglo reći da je Vitezović u neku ruku ideolog. Naime, on je pokušavao poboljšati položaj naroda koji je smatrao svojim, a još i više vratiti ono za što je vjerovao da je njegovo.

Međutim, ako uzmemo u obzir Schwarzmantelovu definiciju ideologije prema kojoj je ideologija opasna s obzirom na to da bilo koje mišljenje koje se nameće kao općenito i koje poučava kako bi društvo trebalo izgledati ne vodi dobromu, postavlja se pitanje je li Vitezović imao ikakve veze s ideologijom. Vitezović naime nije toliko težio vlastitome probitku koliko boljitku naroda. S obzirom na to da i sam nije bio Hrvat po oboma roditeljima, a bio je rođen i odgojen u Hrvatskoj, vjerojatno je osjećao potrebu da iskaže svoje domoljublje.

Gledajući sa stajališta Schwarzmantela, ako svaka ideologija mora sadržavati kritiku, ideal i sredstvo djelovanja, tu se pak Vitezović uklapa kao ideolog, no opet

¹²⁰ Isto, str. 129.

¹²¹ Cipek, Pleše, Simpson, Šišak, Bilješke, str. 180.

¹²² U spisu *Offuciae i Regia Illyriorum* tako tvrdi: “Kad su Slaveni došli u posjed tih područja, sva ta različita imena, naime Japidijska, Liburnijska i Dalmacijska, bila su napuštena, i čitav se Strabonov lik počeo nazivati Slavonijom ili Hrvatskom. Vitezović iscrpno piše o povijesti Dalmacije kao zasebnoj jedinici u rukopisu *De ari set focus Illyriorum*, str. 17, gdje kao dokaz zastarjelosti imena navodi to što ga već Skilica ne spominje u svom opisu ilirske obale” (Cipek, Pleše, Simpson, Šišak, Bilješke, str. 180).

samo djelomično. Razlog za ovakvu pomutnju jest u tomu da se ideologija promatra kao proizvod moderne nastao s industrijskim društvom i pojavom država-nacija te pitanjem klasnih sukoba. U tom smislu Vitezović nije ideolog jer je živio na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, međutim u ovom radu skloniji smo podržati tezu Hannah Arendt, koja kaže kako su ideologije postojale i prije njihove tzv. službene pojave, ali nisu kao takve bile prepoznate. U tom smislu Vitezović je preteča nacionalnoga ideologa, a ne tek nacionalni mislitelj. Naime, Vitezović nije samo izražavao svoje stavove o Hrvatskoj i hrvatskome narodu i teritoriju nego je ujedno i kreirao simboličke granice, pokušavao definirati podrijetlo naroda i njegovu povijest te, konačno, i njegov jezik.

Polazeći od definicije Arendt, koja naglašava kako se ideologije uvijek bave poviješću, Vitezović se tu uklapa u profil ideologa. Osim toga, a na temelju definicije iste autorice, ideološko mišljenje temelji se na istinitoj zbilji, a Vitezović je vjerovao u ono što je poučavao. Problem je jedino u trećem određenju koje daje ista autorica, a to je da ideolog više ni sam ne zna što je istina, a što laž, odnosno razliku između činjenice i fikcije. U tom smislu može se reći da je Vitezović bio na tome tragu s obzirom na to da je iskrivljavao i krivo interpretirao neke navode, a za koje ne znamo jesu li učinjeni namjerno. Osim toga, krivo je navodio i citate djela s kojima je polemizirao. U tom smislu moguće je da je Vitezović iz djela drugih učenjaka iščitavao ono što je želio iščitati, a da je onda, ne mogavši se nositi s nekim drugim argumentima, krivo navodio citate kako bi svojim (ponekad krivim) smjernicama zameo trag.

U ovom smislu dolazimo do Marxove definicije ideologije kao izvrnute, lažne i pogrešne svijesti i spoznaje koja neki interes prikazuje kao opći, a povijesno naglašava prirodnim i nepromjenjivim. Gledajući iz pozicije ove definicije, čini se da se Vitezović i tu donekle uklapa s obzirom na to da je neke od navoda, kako smo već spomenuli, krivo navodio te iskrivljavao njihovo značenje i izvlačio navode iz konteksta. Osim toga, Vitezovićeva ideologija zaista se svodila na primordijalno određenje hrvatskoga naroda kao povijesnoga i prirodnoga. Pitanjem podrijetla, jezika i granica Vitezović se uklapa u obrazac ideologa.

Osim toga, što nije manje važno, kada se na pitanje ideologije nadoveže pojam nacionalizma, čini se da se Vitezović onda dodatno približava ideološkome određenju.

Naime, pitanjem podrijetla i krvi i obiteljskih veza, potom jezika i granica, a onda i tradicije, kulture i običaja, Vitezović se uvelike približio pojmu nacionalizma i nacionalne ideologije kakvima ih definira Anthony D. Smith. Spomenuti griješi kad generalizira i iznosi općenite zaključke prema kojima su sve istočne nacije automatski etnički orijentirane u cjelokupnoj svojoj povijesti te kada svaki pokušaj određenja nacije naziva etničkim nacionalizmom, međutim u ovom se smislu Vitezović približio određenju spomenutoga autora, samo što etnicitet kod njega nije bio negativno određen niti je bio etnički isključiv.

Nacionalizam također smatraju proizvodom moderne, međutim postoje i oni autori koji ga smještaju već u 14. stoljeće. U tom smislu, a s obzirom i na doktrinu nacionalizma prema kojoj nacija traži svoju državu kojom će sama upravljati, nacionalizam se može nazvati ideologijom. Međutim, u tom se smislu Vitezović ne može nazvati ideologom jer je on bio vjeran habsburškim carevima i kraljevima, od kojih ga je jedan čak nagradio i statusom zlatnoga viteza. No, svojim razmatranjima uklapa se u nacionalnu ideologiju jer ne zastupa univerzalno nego upravo partikularno.

Vitezovićeva razmatranja mogu se dakle sažeti u pitanje podrijetla hrvatskoga naroda, pitanje granica i dakle teritorija, pitanje jezika, pitanje državnosti te pitanje imperijalnosti. Shodno tome, evidentno je da je Vitezović rabio primordijalni kod kojim je hrvatski narod smještao u povijest kao prirodno dan, a zajedničkim podrijetlom, jezikom i povijesnom državnošću svrstava se među ideologe. Kao što kaže Arendt, "ideologija je logika jedne ideje", a u ovome slučaju u pitanju je logika ideje velike, povijesno opstojne i nepobitne hrvatske nacije. Iako se Vitezović ne uklapa u sve teorije ideologije, s obzirom na vrijeme u kojemu je živio, a u skladu i s Arendtinom definicijom, on se zasigurno može svrstati među ideologe. Svojom nacionalnom mišlju svrstava se dakle u razdoblje predmoderne i time je preteča ideologije kakvu poznajemo od razdoblja Američke i Francuske revolucije.

Što se tiče nacionalizma, koji se također svrstava u razdoblje moderne, i tu se Vitezović uklapa s obzirom na to da se po svojim odrednicama uklapa u nacionalnog mislitelja, međutim s obzirom na vrijeme u kojemu je živio, i tu je preteča nacionalizma i nacionalnoga pokreta. Svojim partikularnim razmatranjima Hrvatske započeo je nacionalni preporod koji su kasnije nastavili drugi hrvatski ideolozi, posebice u 19. stoljeću, a s time se svrstao u nacionalne ideologe.

Kako smo već istaknuli, uklapa se i u Smithovo određenje etničkoga nacionalizma, jedino što mu se u tom smislu ne bi moglo priskrbiti negativnu konotaciju jer nije u potpunosti negirao druge narode, a i kada jest to, nije činio kako bi doveo do toga da se ostali narodi iseles područja Slavonije, Dalmacije i Hrvatske.

Konačno, i ne manje važno, Vitezović se uklapa u ideologa i po pitanju jednog novijeg određenja ideologa. Naime, ideologe se smatra ili političkim strankama ili osobama (općenito, ali intelektualcima osobito) koje rade za korist politike i političkoga poretka te dakle provode ideologiju vladajućih. Ovamo se Vitezović uklapa sa svojim razmatranjima Dalmacije i dalmatinskoga imena s obzirom na to da je time išao pod ruku s pretenzijama bečkoga dvora za povratom Dalmacije pod okrilje carske krune. Vitezović je to vjerojatno radio kako bi Dalmaciju pridružio Hrvatskoj, a ne kako bi ispunio želju carskoga dvora (već smo pokazali kako se u pokušajima pomoći Senju služio pjesmama i poslanicama koje je pisao uglednim osobama), no po tome je opet ideolog.

Jedino pitanje koje ostaje otvorenim za raspravu jest pitanje iskrivljavanja i krivoga navođenja. Naime, pitanje je je li Vitezović namjerno iskrivljavao i krivo inter-

pretirao određene navode autora na koje se referirao ili je to radio slučajno. Drugim riječima, moguće je da su u pitanju bile omaške uslijed napornoga rada. Osim toga, moguće je da su te omaške nastale i za vrijeme njegovih bolesti. S obzirom na to da je teško živio, Vitezović je često pobolijevao,¹²³ te nije nemoguće da su upravo u tim razdobljima nastale i problematične interpretacije.

Vitezovića se može dakle razmatrati kao ideologa općenito i nacionalnoga ideologa osobito, i to ne samo na temelju djela *Oživjela Hrvatska*, koje je bilo predmetom ovoga rada, nego i na temelju njegovih drugih djela u kojima se bavio istom problematikom, a koja, zbog ograničenoga prostora, ovdje nismo mogli prikazati.

Zaključno, moderna sociologija i historiografija zasigurno mogu i moraju nastaviti posvećivati dostojnu pažnju tom važnom baroknom nacionalnom ideologu koji je modernoj nacionalnoj ideologiji i modernom nacionalnom pokretu utro put.

¹²³ Vidi: Klaić, *Život i djela*.

Martina Topić

Nationalism as Ideology: Was Paul Ritter Vitezović a National Thinker or an Ideologist?

Summary

The article discusses the concepts of ideology and nationalism within the context of Paul Ritter Vitezović's late seventeenth-century work *Croatia rediviva*. To be specific, ideology is a phenomenon that, because it almost always has more or less negative connotations, has provoked controversies since the eighteenth century, when the term was employed for the first time, and it is frequently considered as a synonym for distorted consciousness and irrational attempts at achieving prosperity on the part of a certain particular group. On the other hand, the term nationalism provokes controversies because as a phenomenon it has until now mostly ended in crimes, but also because different authors have considered it as a doctrine appearing as a sequel of some ideology and some as an ideology *per se*.

Paul Ritter Vitezović is a national figure who undoubtedly greatly contributed to the development of Croatian historiography and sociology, but the controversy starts when his work is analysed, leading to the question whether he may be considered as a national ideologist or just as a national thinker. The article, thus, analyses ideology and nationalism as phenomena, and then links this discussion to the aforementioned questions connected with Vitezović's work. The historical circumstances of Vitezović's life are discussed, as well as his work *Croatia rediviva* within the context of the definition of ideology: that is, the article asks whether his work is ideological *per se* or whether it is a matter of nationally oriented thinking, which, perhaps, traced the path for ideology.

The article comes to the conclusion that Vitezović may be considered as an ideologist, and that in several places in his work, taking into account the time when he lived, we may consider him as a precursor of modern ideology, as we know today; however, we cannot consider him as an ideologist in the negative sense of that word.

Key words: ideology, nationalism, Paul Ritter Vitezović, *Croatia rediviva*, the Early Modern Age